

Brieven van den nutteloozen toeschouwer

Louis Couperus

bron

Louis Couperus, *Brieven van den nutteloozen toeschouwer*. L.J. Veen, Amsterdam 1981

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/coup002brie03_01/colofon.php

© 2015 dbnl

Brieven van den nutteloozen toeschouwer.

I.

München, 1 Aug. XIV.

..... En het bewustzijn is over mij gekomen, dat ik niet anders ben dan een toeschouwer, en zelfs nog wel heel nutteloos. Waarvoor ik mij troosten kan met de wetenschap, dat een toeschouwer zelden anders dan nutteloos kan zijn....

De groote koorts der onzekerheid, die, gisteren, 31 Juli, door de stad voer, heeft zich nauwelijks aan mij mede gedeeld. Hoewel ik vermoedde, dat reusachtige dingen zouden gaan gebeuren over de wereld, kwam er geen warmer gevoel in mijn hart dan alleen de zekerheid, dat die reusachtige dingen wel interessant zouden worden....

Dat de Oorlog verklaard is tusschen Duitschland en Rusland, is wel een reusachtig, interessant ding en zal vermoedelijk wel aanleiding geven tot een nasleep van andere reusachtige, interessante dingen, zoo als een vlam in het midden van den haard, wel andere vlammen links en rechts kan doen oplekken, maar eigenlijk zijn er toch zich reusachtigere, interessantere dingen voor te stellen.

Nuttelooze toeschouwer, ik, stel ik mij voor, dat, in

steê van bij te wonen den aanvang van Europa's Wereldbrand - als de gemeenplaats, maar toch een móoie, reeds luidt - ik bij zoû wonen, dat van Mars of Jupiter neêr daalden op onze Wereld, Martianen of Jupiterianen, die, gewapend met uiterst fijne en krachtige electriche faculteiten en instrumenten, met Keizer Wilhelm en Czar Nicolas zouden kunnen doen naar welbehagen en hunne legers en vloten zouden kunnen doen wenden of vernietigen, met de eenvoudige oprichting of uitstrekking van een electriche staafe, waaraan een electriche sterretje, in het genre van het schadelooze vuurwerk, dat de c a m e l o t s op de straten verkoopen.

Ik vraag mij af, of, zoo dit gebeurde, ik nog steeds nutteloos toeschouwer - mag ik met hoofdletters schrijven? - ik nog steeds Nutteloos Toeschouwer zoû blijven of mij anders zoû voelen dan ik mij nu voel in den aanvang des Wereldbrands....

In alle gevalle voel ik mij zelve zelfs reeds nu héél klein, trots de hoofdletters.

* * *

1 Aug. Mobilizeering van Duitsche leger en vloot....

Een drooge datum, die ik boeken wil, om hem niet te vergeten. Wij leven zóó snel, zoo koortsig en vooral in dezen grooten koorts, zullen wij zoo spoedig weêr vergeten, dat het leven een hallucinatie schijnt en niet meer werkelijkheid en het best zoû kunnen gebeuren, dat ik over een maand mij af vroeg, als ontwakend uit een droom: wanneer is ook weer de Oorlog verklaard, wanneer heeft Duitsland ook weêr gemobilizeerd...

Een hallucinatie: de Oorlog schijnt nog geen waarheid. Leven wij niet in een eeuw van uiterste beschaving, eene beschaving niet alleen voor de zinnen, ook voor hart, geest en ziel, eene beschaving van ideëen

ook en idealen en toch, trots al deze overmenschelijkheid, schijnen wij meêr dan primitieve wezens te zijn...? Om een wreede keten van noodlottige gebeurlijkheden - de moord op een aartshertog, den oorlog, die Oostenrijk Servië aandoet, de roode, reeds meer gemelde, Wereldbrand, die over geheel Europa uitslaat - zijn de overbeschaafde twintigste'-eeuwers op éénmaal niet meer dan beesten. Verfijnde beesten, die elkander zullen vernietigen met alle de verfijndste moordtuigen, die zij over en weêr hebben uitgedacht. Het schijnt bijna een wreede sproke, geen werkelijkheid. En het is zoo. En wie éven over de roode vlam, den fellen brand - ik klamp mij hartstochtelijk aan de gemeenplaats vast! - zijne gedachte weet vlucht te doen vieren - en ik vermoed, dat er honderde Nuttelooze Toeschouwers zijn, die dat met mij wel weten te doen - moét uit die hoogere sfeer van idealiteit bijna met kinderlijke verbazing neêr turen naar beneden, waar het verschrikkelijke drama is aangevangen.

Wij zijn misschien droomers, wij. Wij droomen misschien, in deze heldhaftige wereld van bloed en vuur, in deze epische hel, waar de oermenschen woeden gaan. Wij, honderden - nuttelooze toeschouwers of zelfs dat niet - wij zijn misschien de dwaze dichters, die in de wolken stegen. Wij zijn de groote kinderen, die áltijd nog kunnen gelooven aan de ons zoo eenvoudige, klare idealen en aan dat ééne Ideaal van Wereldvrede, het zonnezuivere, waarvan de verwerkelijking in latere eeuw onloochenbaar schijnt... Als wij er over praten, schijnt het ons reeds toe, dat een immense, wimpelende, witte vaan zich ontplooien gaat over de wereld... Helaas, het zijn alles woorden, ideeën, idealen, onmogelijkheden, fantazieën van kinderlijke droomers. Het roode Vuur, de roode Brand - o het heerlijke beeld! je kan er niet van af blijven! - laait om ons op...

Wat geeft het of wij droomen blijven in onze hooge

ivoren torens - ik zoek na den Brand nièt meer naar origineele beelden - waarvan de zilveren vanen wapperen? Vergaten wij dan, dat Satan niet meer is de Lucifer van Milton of Vondel of het donker gedoken Monster van Dante; vergaten wij dan, dat Satan is, in onze dagen, de imperiale Heerschzucht?? Meer dan zijn gloed is op onze wereld niet zichtbaar, want Satan blijft silhouetloos, maar deze gloed blaakt al meer dan een eeuw over Europa. De Napoleontische epopee ontrolde zich in dien gloed. Sedert hebben de Heerschzuchtigen niet meer een heros-gedaante vertoond; sedert hebben zij, moderner, hun uiterlijk gelijk gemaakt aan dat der massa. De kleine Korporaal was steeds even met een krabbel geteekend; de Heerschzuchtigen van onze eeuw zijn niet zoo licht kenbaar te maken meer. Zij dragen een gouden uniform, of een zwarte rok, of een gekleede-jas; zij starrelen van ridderorde... Maar wie kan ze even met een crayon neêr gooien op het papier? Zij warrelen voor ons hunne dichte schaar, de Heerschzuchtigen, de dienaren van onzichtbaren Duivel Heerschzucht.

Wat geeft het of wij, dwaze dichters, niet dezen Duivel dienen? Of wij slechts tevreden zijn met wolken van verbeelding, torens van illusie en ijle fantasmagorieën, waarover wij de blanke vanen eener denkbeeldige zege ontplooien? Dalen wij liever neêr van onze hoogmoedige, onzekere en broze hoogten en mengen wij onze menschelijkheid met hùnne menschelijkheid: het zoû te hoogvaardig zijn te denken, dat wij geen Beest koesterden in onze droomende zielen.

Wij koesteren het Beest; wij zijn zelve ook nog beesten. Misschien zelfs geraffineerdere dan die anderen, maar in alle gevalle met teerdere zenuwen. Kom, laat ons, hoe het ook zij, verbroederen met die allen...

* * *

Want dit zijn toch dagen van algemeen menselijke emotie. Eenmaal gedaald van onzen hoogen toren, kiezen wij partij, niet waar? Voor Rusland of voor Duitschland? De keuze is moeilijk. Hoe weinig 'neutraal' de Nuttelooze Toeschouwer als individu ook behoeft te blijven in zijne zoo absoluut nuttelooze toeschouwing, de keuze blijft zeer moeilijk. Toch, als hij twee worstelaars ziet kampen, bij-voorbeeld Raoul le Boucher en Giovanni Raicevitch of Pytlaszinski en Antonitch, moet hij kiezen. Hij kan niet blijven toeschouwen zonder keuze. En hij kiest de' een of d' aâr, dien hij belast met zijne sympathie, en van wie hij, òm die sympathie, verwacht, dat hij zal overwinnen...

Voor Rusland, of voor Duitschland? Voor wie kies ik partij?

Laat mij bekennen, dat ik van Rusland weinig weet. Dat groote land met St. Petersburg, Moskou en Siberië, met Tolstoï, Dostoiewsky, zéér weemoedige, intime muziek, spierlenige danseurs, immense steppen, wodka en kaviaar, grootvorsten en anarchisten, dat reusachtige land, met een Czar op den troon, die onder invloed schijnt te zijn van mijn eigen keizer Othomar van Liparië, wiens romans hij natuurlijk nooit heeft gelezen, ken ik weinig. Ik heb het steeds van de verte toegeschouwd en mijne toeschouwing was nutteloozer dan ooit... Ik genoot van Russische muziek, litteratuur en choreografie, maar daar bleef het bij...

Ook op dit oogenblik vrees ik geen diepgaande sympathie te gevoelen voor Rusland... Moet ik dus mijn sympathie stapelen op Duitschland?

Moeilijk geval. Het is waar, ik breng wel eens den zomer door in München. München is een mooie Zomerstad voor wie niet altijd boven op een Alp wil zitten. Er is veel mooie muziek in München, zelfs des zomers, er zijn zéér interessante tooneelvoorstellingen in het Künstler-Theater...

Moet ik daarom thans mijne sympathie stapelen op Duitschland??

Ik zal het pogen te doen, om niet sympathieloos te blijven. Het doet zoo koud aan, sympathieloos te blijven. Of Raoul le Boucher òf Antonitch... keuze moet worden gedaan.

Hoewel ik niet kies tusschen Oostenrijk en Servië, omdat mij die keuze nog gecompliceerder toe schijnt dan tusschen Duitschland en Rusland - kies ik tusschen Duitschland en Rusland. Ik kies Duitschland. Ik hoop, dat Duitschland overwint in zijn strijd met Rusland. Eénmaal neêr gedaald van mijn ivoren hoogte in de algemeene menschelijkheid, hoop ik, dat Duitschlands leger en vloot de Russische zullen verslaan, ja vernietigen. Mijne sympathie, mijne keuze geleidt mij tot bloedige wenschen, maar dat is de schuld, niét van mij, Toeschouwer, maar van de Algemeene Menschelijkheid.

Moge dus Duitschland Rusland vernietigen voor mijne toeschouwende oogen.

Gij meesmuilt misschien, o correcte, 'neutraal' geblevene, Hollandsche lezer, dat ik heb durven kiezen. Maar als Nutteloos Toeschouwer, heb ik op u, o nuttige landgenoot, voor, dat ik mag kiezen, zonder mijn land in gevaar te brengen. Mijn volslagen Nutteloosheid sluit álle politieke verwickeling uit. En daarbij, ik wil redelijk zijn. Wij moeten onze ingeboren antipathieën aan banden kunnen leggen. Voor den Hollander is de stamverwante Duitscher niet altijd sympathiek: de Hollander voelt zich meer, over de Belgische grenzen heen, aangetrokken door de Gallische latiniteit. Ikzelf voel in mij een Latijnsche ziel, die de zuidelijke magneet nòg zuidelijker weet aan te trekken. Maar die zelfde Latijnsche ziel weet eclecticisch te voelen en is dankbaar aan vele Duitse zomers. Zie, de ingeboren antipathie is wellicht alleen maar ge-enerveerd, ja misschien wel opgewekt door uiterlijkheden en kleinigheden, lichtelijk belachelijk in onze oogen van Nutteloos Toeschouwer...

Mogen dezen thans overheerschen in onze appreciatie? Neen, er zijn ook te waardeeren, te bewonderen, zoo

niet altijd liéf te hebben kwaliteiten in onze stamverwante neven. Verwijt hen, vooral de Noordelijkste, *les Prussiens*, hun hard militarisme, het is mij wel. Ik voel verder, vooral, in den ‘Duitscher’, meer dan dat alleen. Ik voel in hem een oprechte, eene naïve, eene sentimenteele, tegelijk hooghartige en vooral *tragische* ziel. Ik voel in hem: het Ideaal. Als zij zingen, met hunne lichte oogen ten hemel: *Deutschland über Alles...*! dan word ik geroerd, niet omdat ik dan mede wensch, dat Deutschland moge zegevieren over de wereld, maar om hun oprecht, naïef sentimenteel en hooghartig Ideaal. Een Ideaal, dat tragiesch zoû kunnen worden...

Dit is voor mij de schoonheid in de Duitse ziel. En om die schoonheid - vermoed ik - dat ik hen heden mijne toeschouwer-sympathie bied, met voorbij gaan van de Russen.

Ik wil deze sympathie echter niet beschouwd hebben als een onbreekbaar verbond. Ik hoû mij vrij, om morgen, als de Russen iets doen, dat mij meer emouveert dan wat de Duitschers deden tot nog toe, mijne sympathie over te dragen van de Duitschers op de Russen. En met die veranderde sympathie te hoopen, dat de Russische legers en vloot de Duitse vernietigen zullen.

Ook die wensch zal bloedig zijn, maar ook die bloedige wensch, o lezer, kan nooit worden verweten, mij: Nutteloozen Toeschouwer.

Ook die wensch zal zijn bloedigheid alleen te wijten hebben aan de Algemeene Menschelijkheid, waartusschen ik daalde van mijne contemplatieve hoogte, om mij te verbreederen met u allen, tusschen wie ik, al toeschouwende, mijn weg zoek...

II.**München, 5 Aug.**

Duitschland heeft Frankrijk den oorlog verklaard (3 Aug.).

Ook wie niet meer dan ‘nutteloos toeschouwer’ is bij den ‘Wereldbrand’, mag ontsteld staan bij deze vreeselijke kraters van volkerenpassie, die uitbarstten in cataclysmen rondom hem heen.

Wat doet het bijna vreemd aan, dat ik in deze dagen leef als ik de vorige dagen leefde, dat er in mijn leven nauwelijks iets veranderd schijnt...

Is het mijn, mijzelve tot nog toe onbekende, Hollandsche flegma, dat mij niet in paniek de Bank doet bestormen en een trein doet nemen naar Holland? Naar het Vaderland, waar het in deze vreeselijke tijden toch het beste zal zijn, zelfs voor den zelfbanneling? En ik neem niet den trein en ik bestorm zelfs de Bank niet...

De werelddingen zijn òf heel groot, òf heel klein, van het standpunt af, waarvan men ze, nutteloos, beschouwt.

Klim ik mijn ivoren toren op en beschouw ik van tusschen de sterren, die zomerhel fonkelen rondom mijn hoogmoed heen, dezen strijd, die begonnen is met wisseling van telegrammen tusschen gekroonde hoofden, met misverstanden, oneenigheden, verbitteringen, nijd, met een niet meer onder diplomatie te verbergen woedenden greep naar de suprematie van de Wereldmacht, dan zie ik die werelddingen klein, nietig, onverstandig, wreed, barbaarsch en slecht: een soort van minachting voor de Menschheid, vermengd met wanhoop aan de Menschheid, vervult mijn hoogmoedig hart: het lijkt mij ongelooflijk toe, dat eeuwen die Menschheid niëts hebben geleerd, dat zij geen pas

vooruit schijnt te zijn gegaan sedert Peloponezische of Punische oorlogen, die ik zoo gaarne bestudeer als 'antiquiteit', en eene naïve verbazing mengt zich met mijn dichterlijken hoogmoed om de Menschheid, om de Wereld, die ik aanschouw. Dan moet ik ook wel besluiten, dat zij altijd zóo zal blijven als zij geweest is - hoe zij ook in schakeeringen van hare ziel moge veranderd zijn - altijd zal blijven de nijdige, barbaarsche Oer-Menschheid, wier volkeren tot aan het einde der wereld elkander zullen bestrijden, om de eenvoudige reden, dat er politie, justitie en allerlei autoriteiten staan boven u en mij - stel, dat wij elkander te lijf wilden gaan - maar dat boven de volkeren - zij mogen republieken gesticht hebben of monarchieën zijn gebleven - géene Autoriteit zichtbaar is, zelfs niet meer een middeneeuwsche Paus, die een interdikt kon uitzwaaien.

Ideeën zullen wel nooit autoriteit kunnen uitoefenen boven de volkeren der Menschheid, en zij zullen dus wel alijd blijven strijden om de suprematie over de Wereld, tot zij elkaâr allen vernietigd hebben.

Ik haal dus mijn reine, zilveren, witte vanen binnen, en, mijn blik naar omlaag, oordeel ik wat ik zag het minderwaardige schouwspel van de minderwaardigheid der Volkeren...

Wat blijft er over van dezen hoogmoed, als ik gedaald ben omlaag?

Niets. Al die hoogmoed is dån verzwijmd. In de verboedering, die ik poog te bestaan met de Algemeene Menschelijkheid om mij, doortrilt vooral het Medelijden. Het Medelijden om die zelfde Menschheid, die ik, tusschen de sterren, verachtte. Nu sta ik tusschen haar en àl hare woedende hartstochten. Nu sta ik tusschen haar met een trillend lichaam en een trillende ziel. Wat ben ik klein en nutteloos tusschen die furieën! Wat ben ik? Een mensch dier zelfde Menschelijkheid, die ik heb durven verachten: een mensch wien het

hoofd war is, de zenuwen trillen, die niet kan denken en werken om al het vreeslijke, dat om hem gebeuren gaat; een mensch, die in deze tijden der Daden niet meer zijn zal dan de Nuttelooze Toeschouwer... Een mensch, met zijn egoïsme-tjes, die moet denken over zijn eigen klein bestaan, in deze tijden, waarin de volkeren verwoed strijden om hùnne bestanen; een mensch, die gedwongen is zich kleine, hem vervelende moeite-tjes te geven om paspoort, geld, brieven, couranten, om koffers gepakt te houden in geval van noodzakelijk, overhaast vertrek... Een mensch, die, vervuld van zijne eigene kleine belangetjes, omruischt wordt van reuzige, flapperende vlerken, omwaaid wordt van een wind van golvende plooiën: de wadeplooiën en slaande wieken van de Historie zelve, die, driftig opgerezen, rondom zijne atoom-kleinte waart...

De hoogmoed van zoo even lijkt wel heel mal: het ivoren torentje tusschen de zomerstarren schijnt nu een onbeklimbare spiraal van rook; al de trotsche gedachten van overmenschelijken wereldbeschouwer verzwijmen als dunne wolkjes...

En het Heden schijnt te hevig, om het te omvatten.

Daar ligt mijn werk, dat ik niet kan verzenden, omdat het misschien geconfisqueerd kan worden. Arme, onschuldige werk; het is het slot van een roman, die van 'historie' spreekt en van 'oorlog' tusschen Spanjolen en Mooren. En het lijkt mijzelf knutselwerk van woorden toe nu de Historie zelve mij driftig omruischt en de Oorlog zelve is los gebarsten. En weemoedig leg ik dat werk weg, het erg waardeloos vindend in deze tijden. Wie geeft om Boabdil, dien laatsten Vorst van Granada en Isabella la Catolica, in deze tijden, dat de twee machtige volkerengroepen elkander zullen bestrijden om de suprematie in dit aardse Dis, in deze wereldhel?

Ik leg mijn werk weg en poog om mij te zien. Tijdgenoot, wil ik, als ik dan mijn nederige werk niet

kan doen, zièn om mij, en de Historie in het aanzicht aanschouwen. Dit zijn immers gròote tijden, bekeken van mijn nu zoo lage en nederige standpunt.

Ik zal couranten moeten lezen, altijd couranten moeten lezen, Duitsche couranten en Italiaansche couranten, want andere verkrijg ik niet meer.

O, mijn arme Hollandsche couranten! Ik krijg ze niet meer en ik snak zoo naar ze! Naar die Hollandsche, gedrukte vellen, die mij spreken van m ij n land, van m ij n volk... Wat voel ik mij klein en verdwaald, zoo zonder brieven, zoo zonder die fel verlangde couranten, wat voel ik mij nietig en nutteloos, een insect, ik, tusschen den wind der woedende reuzen-vlerken van de Historie...

De hoogmoed, vrees ik, heeft voor lang uit. Nu ben ik een gedulde 'neutrale' Hollander, die 'artig' moet zijn. Ik ben ziek, ik slaap slecht, ik ben nerveus... Ik neem pastilles om te slapen.

Ik slaap. Ik droom. Ik droom van Europa. Ik ben in een Duitsche stad - ik denk München, waar ik werkelijk vertoef - ik loop op straat, er is beweging van volksmassa om mij rond. Zij schreeuwen van ontroering en van smart; zij ontrukken elkander de noodlottige bulletins. Ik word wakker en nù - plotseling, in den duister zie ik in één flits:

De Balkan, geheel vereend, mèt Turkije, opstuwende met Oostenrijk... Oostenrijk, onmachtig Duitschland te helpen. Rusland in het Oosten, Frankrijk in het Westen, Duitschland bedringende. Italië - weinig neutraal, in zorg om Afrika - werkeloos... En dan Engeland aandonderende uit het Noord-Westen, om, met de anderen, het zoo trotsche Duitschland te fnuiken voor goed... Het was de wakende hallucinatie na mijn droom... Maar toen ik dien morgen opstond, hoorde ik, dat... Engeland Duitschland had den oorlog verklaard...

* * *

‘Lieb Vaterland, magst ruhig sein!’ Ik loop, nutteloos, toe te schouwen en te flâneeren over straat. Hoe dikwijls heeft mij deze dagen niet reeds gedreund in de ooren de naïve zang! Zij zijn zoo naïef, die Duitschers. Zingende hunne naïve zangen, vereenigen zij zich, hooghartig, rondom hun Ideaal, hun hooghartig Ideaal. ‘Deutschland über Alles!’ Zij zijn zoo gemoedelijk trotsch op hun ‘K u l t u r’. Hoe zij het altijd hebben over hun ‘K u l t u r’. Maar niemand zegt immers dat ze geen ‘K u l t u r’ hebben!

Wie waardeert niet hunne filozofie, hunne muziek, Göthe, Kant, Wagner - hunne orde: hunne ‘K u l t u r’! Maar zij zijn altijd bang, dat hun ‘K u l t u r’ niet gewaardeerd wordt. Een Nutteloos Toeschouwer, als ik, moet wel eens om hen glimlachen. En nu zingen zij om rond de Vaderlandsche liederen! Wat klinkt dat vòl emotie. Voor Oostenrijksche ‘Botschaft’, voor Wittelsbacher-palais en Residenz klaterden de liederen en hymnen uit duizende kelen, en vòl enthousiasme... ‘Ich hatt' ein Waffenbruder’...: dat heb ik ook nog gezongen, als kleine jongen, op de lagere school te Batavia. ‘Ik had een wapenbroeder’... En zij, om mij rond, zij zingen het met overtuiging en aandoening, in deze ernstigste der dagen. O, koude Toeschouwer, die ik ben! Waarom zing ik niet met hen mee! Kàn ik dan niet met hen meê zingen? Kan ik dan alleen maar toè schouwen? De atmosfeer van hun land is om mij. Hebben zij den Brand gewild of zijn zij gedwongen geworden den fakkel te werpen? Ik weet het niet, maar hoe het ook zij, zij g e l o o v e n àllen, dat hunne zaak recht is. Zij zingen, overtuigd van hun recht. Zij zijn vast aan een gesloten. Zij zijn de eenzame Germaansche Eenheid. Zij worden bedrongen, bedreigd. Zij zullen strijden tot het Einde. En zij¹⁾

1) De lezer vergete niet, dat deze schetsen geschreven werden in de eerste maand van den Oorlog.

zingen, zij zingen hunne ziel uit. De Koning, de Koningin, de vijf Prinsessen zijn verschenen op het balkon. Naar hen gaat die zang toe. De aandoening doortrilt de Duitse atmosfeer en tot zelfs mijn toeschouwers ziel...

* * *

Maar...

Zij ware ook ontroerd geworden door een Vaderlandsche manifestatie op de Place de la Concorde of in Trafalgar-Square. Voor den Nutteloozen Toeschouwer is dit alles niet meer dan een kwestie van licht aangedane zenuwen. Eenmaal gedaald van zijn starrehoogte, is hij gauw geëmueveerd...

Maar toch waardeert hij ook steeds de Schoonheid, en het was Schònheid dit zingende volk te aanschouwen en aan te hooren...

* * *

Toen heb ik, trots emotie en waardeering, mij voor het eerst zeer eenzaam gevoeld in het 'buitenland'. Toen heb ik gevoeld in mijn even wat koud aanvoelende hart een verlangen naar Holland en naar veel 'vaderlandsliefde' in mij. Toen heb ik gevoeld het verlangen enthousiast in Den Haag mede op te loopen naar het Paleis op het Noordeinde en daarvoor, tusschen een zingende menigte, mede te zingen onze 'Vaderlandsche liederen': 'Wien Neêrlands Bloed', en 'Wilhelmus'... Toen heb ik mij heel klein, heel verlaten, heel eenzaam gevoeld en 'ontworteld' en in den vreemde neêr gekwakt. Het was een gevoel, dat ik nooit elders of anders gevoeld heb. Trots van ivoren-torenbeklimmer was niet meer in mij. Ik voelde mij o zoo klein en nietig en nutteloos, o zoo verlaten. Ik was steeds de dwaler, de wandelaar, de schoonheidszoeker en de

grenzen bestonden niet. Eén zelfde hemel - bij u misschien grauwer, bij mij meestal blauwer - welfde over ons heen. De wereld was mijn vaderland. Nu voelde ik, dat Duitschland niet mijn vaderland was. Nu was er een hunkerend verlangen in mij naar waarachtig 'vaderland'...

* * *

Met hunne lichte oogen ten hemel stuwde de massa der duizenden de stad door. Zij zongen hunne ziel uit naar de in heldere zomerlucht ontluikende sterren toe, die zelfde sterren, waartusschen ik, hoogmoedig, mij verbeeld had neêr te schouwen over het klein verachtelijke gewriemel der verdwaasde volkeren, der nooit tot Oppermenschelijkheid wassende Menschheid...

En toen ben ik, langs de huizen, heel stil, heel klein, heel weemoedig, heel eenzaam, met een groot gemis aan mijn hart, terug naar huis geslopen.

III.

München, 6 Aug.

Nu zijn wij tusschen de Duitschers. Wij waren wel meer tusschen de Duitschers, ook al beminden wij ze nooit met hartstocht. Duitschland en de Duitschers hebben veel, dat te waardeeren is. Voor wie den winter in het Noorden niet verdragen kan, biedt de zomer in het Noorden veel weldadigs aan. München is een heerlijke, Deutsche zomerstad. De Beieren zijn geen Pruisen, en dan nog, alle Pruisen zijn geen 'Prussiens'. Ik waardeerde altijd zeer mijn zomer te München, tusschen de Duitschers. Zij hebben er de Alte Pinakothek, zij hebben er het Prinz-Regenten-theater, zij hebben er het Künstler-theater en zij hebben er tevens

groene parken en lieflijke omstreken. Wie waardeerde des zomers niet Duitschland?

Nu woedt de Oorlog en wij zijn tusschen de Duitschers. Ge weet, ik heb partij voor hen gekozen, tegen de Russen, en omdat ik een Nuttelooze Toeschouwer ben, heb ik dat wel zoo durven zeggen, trots mijn nationale neutraliteit. Nu de toestand zich echter compliceert, na de oorlogsverklaringen aàn Frankrijk en van Engeland, nu ga ik voorzichtiger zijn. Ik zeg u niets meer voor wie ik partij kies. Ik besluit mijn sympathieën diep in mij, nu ik te drukken brieven naar een Nederlandsche Courant zend. Ge komt niets meer van mijne sympathieën te weten. Maar ge zult ze wel raden, zoo ge u herinnert, dat ik steeds een Latijnsche ziel had.

Mijn leven is verdeeld tusschen couranten-lezen thuis en jacht op telegrammen op straat. Zonder Hollandsche couranten, zonder brieven, vooral zonder de onophoudelijke drukproeven, die anders steeds mijn noodlot zijn, leef ik voort tusschen couranten thuis en telegrammen op straat. Een zekere agitatie komt in mij naar steeds nieuws, iederen dag nieuws. Er is weinig nieuws. Waarom is er zoo weinig nieuws? Zijn de eerste dagen van een Wereldoorlog niet interessanter? Er komt in mij bij de zekere agitatie, een zekere ongerustheid, dat ik niet ernstig genoeg mijn eigen tijd bestudeer en bij houd. Net als vroeger, in de Hoogere Burgerschool, toen ik, bij voorbeeld, begon scheikunde te leeren of natuurkunde. Ik had dan een potlood met een versch gesneden punt en veel frissche cahiers en begon mijne aantekeningen, tuk op scheikundige en natuurkundige kennis.

Zoo heb ik ook nu oorlogskarten gekocht en roode en blauwe potlooden en zelfs minuscule vlaggetjes. En merk ik op mijn oorlogskarten eenige Russische namen van plaatsen, die de Duitschers hebben bezet: Bendin, Tchentochow, Kalisch, Soldau, Eydtkühnen... Zoo zal ik die plaatsen nooit vergeten. Ik wil mijn eigen Tijd

kennen. Ik wil niet, dat de, om mij heen ruischende, Historie mij met een plooi van hare zware wade of een tik van haar vleugel weg veegt. Ik ben nu op de hoogte van den aanvang des Oorlogs. Ten minste, in het Oosten. Op het Oostelijke ‘schaakbord’ als de Italiaansche couranten zoo aardig zeggen. De Oorlog, dat zijn maar enkele ‘schaakborden’, Oostelijke en Westelijke...

Onderwijl loop ik op straat, als ik niet thuis zit. Het is een nerveuze, ziekelijke toestand. De eerste telegrammen hebteeren mij, zelfs nadat ik de vlaggetjes geplant heb op mijne kaarten. Ik lees ze over en over, de zelfde telegrammen, op alle hoeken der straten. Omdat een oorlogstelegram heél moeilijk te lezen is. Er staat veel tusschen de regels verborgen. Er staat het eigenlijke tusschen de regels verborgen. Men moet een oorlogstelegram leéren lezen, en dan de Waarheid opbouwen uit wat men tusschen de kabalistische regels las...

Met dat al schijnt het leven onzeker... Sedert Fransche vliegeniers over Nürnberg hebben gevlogen, kijken wij telkens naar de lucht om vijandige aëroplanen te ontdekken. Dat wordt eigenlijk een zoete manie, want stil in mij ben ik overtuigd - ik weet niet waarom - dat geèn vijandige aëroplanen over München zullen vliegen. Men heeft soms zulke niet te analyzeeren zekerheden in zich. Maar schijnt de hemel boven ons ook veilig, van slechts vreedzaam drijvende zomerwolken, het aspect der stad om ons is reeds veranderd. De lichte Germaansche oogen spieden uit naar spionnen. Men zegt, dat de stad er van wemelt. Wij worden ook telkens gevolgd door ‘polizisten’ met hooge hoeden. Als ze mij erg vervelen, spreek ik ze het eerste aan, toon mijn papieren en zeg: ik ben die en die... Zij zijn dan heel beleefd en bieden zelfs verontschuldigen aan.

Telkens gaan detachementen soldaten in veldtenu

naar het Oosterstation, vele detachementen maar kleine, opdat hun aantal niet door den voorbijganger te tellen is. Zakdoeken wuiven, ontroering, tranen, h o c h en h o e r a !! De blonde bierkarrepaarden, de rustige stappers, met gevlochten manen en geonduleerde staarten, worden reeds in troepen ter kazernestallen geleid. Op de meeste automobielen is beslag gelegd. De theaters sluiten; des avonds, in het verminderde elektrische licht, is het plein, waar wij wonen, eene eenzame somberheid, overstraald door een zwoelen stortregen, over het asfalt geveegd door een sombere, sinistere wind. De dingen der natuur doen dikwijls meê met de dingen der menschen. Zij zijn in elkaâr vervlochten. Als beiden somber zijn, zijn zij in harmonie en doen òm die harmonie drukkend weemoedig aan. Als zij niet in harmonie zijn, stemt hunne disharmonie tot weemoed ook, maar die weemoed is niet anders dan om beider krijtschende schrijning. Hoe dikwijls schrijnt dezer dagen niet de blauwe, witwolkige zomerlucht... Maar de sombere avonden verzachten tot harmonie met de sombere dingen der menschen. De paleizen der Beiersche prinsen - Ruprecht, den kroonprins, Ferdinand-Ludwig en Alfons, in onze onmiddellijke nabijheid - somberen in de nacht, gesloten. Aan het open raam luisteren wij uit naar den regen, en die regen roept àltijd voor ons op de nachtelijke slachtvelden, waar de lijken, misschien wel de stervenden nog, zullen liggen in den striemenden regen... Een ver geroepen: h o c h !, een brok vaderlandsche zang, een vaag gerucht, uitroep van laten courantenventer klinkt reêl door het vizioen. Dan wordt het stil, doodstil, onnatuurlijk stil, of de Historie zelve is neêr gezegen in rust; alleen ruischt de tragische regen de nacht door, vòl geheime dingen, die gebeuren, of zijn gebeurd, of gaàn gebeuren, en die wij niet weten...

Dan plotseling, in die nacht, dreunt het aan... Het zware gedreun doet mij op schrikken uit mijn lichten

slaap, waar om heen steeds een vizionaire somberheid zich strekt van reusachtige, verlatene slagvelden... Grauwe, immense hallucinaties; grijze nachtvlakten, heuvelende in den regen met lage, drijvende wolken er boven en telkens, vreemd aangelicht, een lijk, enkele lijken, een stapel lijken... roerlooze, grauwe uniformen en niet onderscheidbaar van welk land en leger. Maar de dreun is geen hallucinatie, de dreun is een werkelijkheid in de nacht... Daar gaan zij, op hun machtigen dreun, in werkelijkheid mijn hallucinatie te moet. Daar gaan zij, langs de Briennerstrasze, te zien uit mijn ramen... Hunne zware laarzen dreunen, de stad weêdreunt van hunne zware laarzen; daar gaan zij met hun noodlotspas... En de dreunende stemmen zingen... Zij zingen bassig een zeer vroom lied, dat ik niet ken, een hymne, telkens af gebroken, en die hopeloos ontroerend op stijgt in de wolk-overdekte nacht... Daar gaan zij en rondom hun gang zwijgt de slapende stad en striemt de tragische regen...

Na die nacht verzwijmt het gedruisch niet meer. Nu hooren wij het ook 's morgens, 's middags, àltijd. Overdag en des nachts beiden... Het is als of de duizende, zware laarzen een echo na laten, die niet meer weet weg te sterven... Of ik wakker ben of slaap, hoor ik den machtigen dreun daar druischen, de stad door, het huis door, mijn eigene zenuwen door... Een regenachtige, tragische ruisching, die soms van verre, van heél verre aan trilt... Dan, plotseling, een roffelslag en de dreuning nadert, machtig, over de straat, over het plein... Daar gaan zij weêr, dood of zege te moet... En de zware, zware dreuning verdreunt verder, maar verdreunt nooit heelemaal en de echo vermengt zich samen met de vertrillingen van de enkele auto en de weinige trammen, die de stad nog door kruisen. Het is als een Aeolus-harp, die niet meer zwijgt...

8 Augustus.

Troebelen te Antwerpen, tusschen Duitschers en Belgen; heviger troebelen te Brussel: Luik in S t u r m genomen, de krans der sterke forten vernietigd door de tot nog toe geheim gehouden 42 c.M. Mörser kanonnen, de vreeselijke monsters...!

Een stupefactie slaat mij in het gezicht. Ik begrijp niets meer. Naïef noemde ik de Duitschers, o duizend maal naïver ben ik. België? Maar België was immers altijd neutraal, als wij zijn, wij, in Holland?? Waarom dan Luik? Waarom dan België??¹⁾

Ik vraag het om mij, een weinig dringend, ik geloof zelfs, een weinig hoog. Mijne naïveteit eischt eene verklaring. Ik vind het zóo immens, wat ik om mij hoor, wat ik lees in couranten en op de muren der huizen, dat ik weten wil en begrijpen...

Zij verklaren het mij. Zij willen hebben, dat ik het begrijp. Zij leggen mij uit, dat zij de bewijzen, weet ge, de bewijzen hebben, dat als zij niet België's grenzen waren overtrokken, het Fransche leger... Ge begrijpt wel. Zij zijn dus in hun R è c h t. Zij hebben geèn volkenrecht, zij hebben geen neutraliteit geschonden.

In hunne woorden is een angstige drift om mij te overtuigen. Ik ben geen politieke persoonlijkheid; zij, die om mij zijn, zijn eveneens niet anders dan onpolitieke burgers, maar zij willen mij tòch overtuigen. Ik ben een atoom van de 'publieke opinie' en die willen zij op hunne hand hebben. Zij omdringen mij, zij willen mij met dwang overtuigen. Luik, zoo een gewichtig, Strategiesch punt: ik moet toch wel begrijpen, dat...

Jawel, jawel, ik begrijp. Ik begrijp nu àlles van het vreeselijke 'Recht'. Maar ik begrijp ook andere dingen

1) Van het dier dagen door Duitschland gestelde ultimatum aan België was destijds te München niets bekend.

en plots zie ik, hel rood verlicht, van brand, van moord, voor mij uit:

De Tragische Daad...

België, Luik... Dat is de aanvang der vreeselijke Duitse Tragedie... Hun... Daad!... dat is het inleidende Voorspel. Nu zie ik het o zoo goed I Schril snerpt hunne zelfverdediging de lucht door... Maar schriller dan die zelfverdediging snerpt het om mij rond: de Daad is gedaan en niet meer te wenden! De Daad, de Tragische Daad, waartoe gedwongen werd een tragisch Volk, waartoe het gestuwd werd door de Noodlottigheden: het groote Wiel rolt af den hellenden weg en niéts is meer, zelfs door goddelijke Machten, te wenden aan de Onafwendbaarheid...

Arm België, het Slachtoffer, geworgd in den noodlottigen greep van wie tragisch aan alle zijden bedrongen wordt. En die zich zoû redden willen, zelfs met een Misdaad. Maar de Misdaad wordt altijd gestraft, ook aan den Heros, vooral aan den Heros, en hoe tragischer hij is, hoe heviger hem het Noodlot straffen zal...

Voor mij is dit Voorspel van een ontzettende schoonheid. Een schoonheid, zoo wreed en onmeêdoogend verschrikkelijk, als niet bedachten Aeschulos, Sofokles, Shakespeare...

De aarde der Volkeren moet wel heél oud zijn, om zulke tragedieën uit haar hellegrond te kunnen doen opdoemen op haar wereldtooneel. Ondenikbaar is wat geschiedt.

* * *

Ik ga smartelijk rond in de stad, door het huis, met weinig woorden, en den zwaren druk om wat ik begrepen heb op mijn hart. Nu zal het verschrikkelijk worden onder dezen blauwen, witwolkigen zomerhemel...

Onderwijl, kleine mensch, die ik ben, bemoei ik mij

met mijn 'zaken'. Op het Politiebureau, bij den Consul, bij de Bank...

-----

10 Augustus.

Des avonds loop ik uren lang door de drukke straten, vooral de Kaufingerstrasze. De troepen dreunen voorbij, met transportwagens, vèle wagens vòl groote, donkere brooden gestapeld. Het publiek schaart zich en wuift met hoeden en zakdoeken en roept: hoch! Het is een machtige aandoening... De soldaten roepen en juichen en zwaaien terug. Hoe verschillend is dat bij ieder! Hier roepen zij jong onstuimig, geheel oprecht, bijna vroolijk, als of zij met hun *Verein* maar een bergtocht ondernemen. Daàr juichen zij overspannen, met koortsige oogen, zich opwindend, denkende aan vrouw en kinderen, die zij thuis hebben gelaten of die den moed hebben gehad de uittrekkenden tot het station te volgen. Ginds juicht een enkele niet meê; zijn mond trekt ernstig, zijne oogen staren rustig voor zich; hij gelooft niet aan wederkomst; hij voelt, hij weèt, dat hij sneuvelen zal... Een heel enkele roept bitter:

- Geef ons liever wat 'drinkgeld', dan zoo hoera te gillen: dan kunnen we ons ten minste bezuipen!!

De paarden der transportwagens zijn met eikenlof versierd, als voor een vroolijken *Ausflug*... De geweren zelfs zijn omlooverd...

Plotseling wordt een nieuw telegram aangeplakt... Een Engelsche kruiser, de *Amfion*, aan den Theemsmond is op een mijn gestooten en gezonken, maar ook de Duitsche 'Königin Luise', geen oorlogschip, maar een 'Bäerdampfer', is vernietigd... Men verdringt zich voor het telegram. 'Voorlezen, voorlezen!' riepen de achtersten. Een der vorsten begint aarzelend te lezen. 'Harder, harder!' roepen de allerachterste stemmen. Een stentorstem neemt de rol van voorlezer over. Er wordt *hoch!* en *hoera!* geroepen: toch

is de Königin Luise ook verongelukt. ‘Het voornaamste is, dat de Duitschers mijnen doen zinken in den Theemsmond...!’ roepen zij driest om mij rond.

En weêr h o c h ! en weêr h o e r a !

Ik zie onderwijl de Duitse vloot slaags raken met de Russische èn met de Engelsche...

Van daag is het Zondag. Maar de troepen dreunen voort door de stad... Die vreemde, de geheele atmosfeer doortrillende vibratie houdt niet meer op. Het zijn de stevige, Duitse laarzen, het is de sterke, Duitse tred... Zou het waar zijn, wat de couranten zeggen: dat de Fransche troepen geèn laarzen hebben?? Als in '70? Zoû in Frankrijk die machtige dreuning dan niet weerkaatsen...??

Telkens spookt '70 voor ons op... De dingen komen terug: ‘Gespenster, Gespenster!!’

Ik ben van morgen in den Engelschen Tuin gegaan, het groote, groene park. Er was bijna niemand, hoewel het Zondag was. De dreuning trilde er niet door. De lucht was vol prachtige, stapelende witte wolkmassa's, die torenden zwevende in een hel zomerblauw. De dichte boomenmassa's stonden dik in het groen, en het ongemaaide gras wuifde de lange halmen. Onder aan de bladeren begon het al - zoo vroeg! - even te gelen. Vier beeldmooie vinkjes met zachtkeurige, gladfijne kopjes trippelden teêrtjes fijn om mij heen, waar ik op een bank zat en hun kruimeltjes gooide...

Ik voelde mij diep treurig om de wereld, om de menschen, om den oorlog, om alles...

11 Augustus.

Gisteren avond op straat, trof mij de matte stemming. Er was zeer weinig publiek; in de koffiehuizen zaten de menschen bij elkaâr. Zelfs de telegrammen - over

een Erfolg bij Mülhausen¹⁾ en over de Zeppelin 6, die bij de belegering van Luik bommen geworpen had, zoo dat de stad op vele punten in brand stond - verwekten geen enthoeziasme. 'Roep toch eens: h o e r a !' riep een soldaat, die voorbij ging, misschien tegen zijn geheim gevoel in. Maar niemand riep: h o e r a :... Die gelezen hadden, sleepten langzaam de voeten verder...

Het felle verwachten kwijnt onder gemis van nieuws. Wat gebeurt er op zee? Van morgen ontving ik eindelijk een 'Vaderland' van 2 Aug. En lees ik: verscheiden Engelsche eskaders ten Noorden van Vlissingen... Zeventien groote gevechtseenheden, van de Duitsche vloot, die met gebluschte vuren koers zetten naar het Skagerag... Dus - sedert heeft Engeland aan Duitschland den oorlog verklaard - gebeurt, i s er reeds iets op zee gebeurd, moét er iets op zee zijn gebeurd! En wij weten hier n i e t s . Vermoedelijk gebeurde er iets, dat de Duitsche pers nog niet openbaar maakt... Wij spreken aan tafel maar zoo min mogelijk over zülke veronderstellingen... Toch zie ik bij sommigen der gasten ook groote bezorgdheid, vooral over de vloot, bij anderen overheerscht weêr een zichzelf opgedrongen optimisme.

Mijn aantekeningen slepen zich voort. Er is niets te vermelden. De dagen gaan rustig voorbij. Alles wacht...

12 Augustus.

In Berlijn schijnen de overwinningen in Elzas en Lotharingen groote emotie te hebben verwekt; hier heb ik van die emotie niets gezien. Zelfs de overwin-

1) 22 Aug. Wij weten n u hoe bloedig het in Mülhausen toeging. Hoe de Franschen op den Aïda-marsch binnen trokken, ingehaald door de Fransch-gezinden, hoe de stad werd in brand geschoten door de toe stormende Duitsche troepen, hoe de Fransche weêr werden verjaagd.(?) Dat alles liet het lakonieke telegram niet doorschemeren...

ning bij Luneville - 700 Fransche krijgsgevangenen, en Fransche generaal gesneuveld - bracht geen enthoeziasme. Er was gisteren avond op straat niets te doen. Het is hier heél warm: de menschen zitten op bankjes hunne couranten te lezen, gedrukt en stil.

Thuis word ik gewaardeerd om... de goede behandeling, die de Duitsche vluchtelingen uit België genoten in Holland en op de Hollandsche spoorwegen...!

Na dat ééne 'Vaderland', ontvang ik weér geen courant meer. Ze worden zeker achter gehouden.

Ik moet bekennen:... dit zijn slepende Brieven van... den absoluut nutteloozen en gedrukten Toeschouwer...

De rustige, bijna matte wachting duurt voort. Mülhausen schijnt wel belangrijker geweest te zijn dan eerst werd gedacht: het telegram over Mülhausen was in zeer gematigde termen. De eerste doodenlijst is bekend geworden.

München, met minder trammen en automobielen wint langzamerhand toch zijn gewone aspekt terug; de straten zijn niet meer zoo overvol van op nieuws tukke slenteraars; de Hoftuin, met fonteinen, dames, spelende kinderen en vele, vele in de handen open fladderende couranten, geeft weér zijn gewone zomer-beeld: men drinkt koele dranken, voedert de vogeltjes: het is bijna of er geen oorlog is, men kan het zich nauwlijks voorstellen...

Ik troost mij voor volslagen gemis aan Hollandsche couranten en brieven met Pisuisse's verhaal te lezen over de gebeurtenissen bij Luik en ben overtuigd, dat de Münchener Nachrichten dat uit mijn achter gehouden Vaderlanden hebben overgenomen.

Thuis inviteert mij een Duitsche *Landwehrmann*, dokter in de botanie, die opgeroepen is, hem een bezoek te brengen in de houtschuur, waar hij voortaan op een bos stroo zal moeten slapen met zijne mede-opge-

roepen. Hij heeft echter nog niets te doen, is nog niet gekeurd, maar moet reeds iederen morgen om vijf uur present zijn.

Hoewel ik in andere omstandigheden, interessante uitnodigingen als deze nooit af sla, zal ik nu maar niet aannemen. Ik ben al blij rustig hier te kunnen blijven: in de schuur zoû ik misschien als spion worden opgepakt...

IV.

München, 15 Aug.

De Koningin der Aarde legt het af. Ook zij, als vele soevereinen en volken in deze tijden van Wereldoorlog, weet niet goed meer hoe zij het heeft.

Ik was een jongentje van zeven jaar in het jaar 70 maar kindersouvenirs hebben groote fraîcheur en bewaren zich de verdere jaren door. En daarom herinner ik mij heel goed hoe dikwijls mijn vader, die de couranten las en er ons van vertelde - ik hoorde met jeugdige belangstelling aandachtig toe - zeide:

‘Dàt zeggen de Fransche couranten, maar de Duitsche spreken heel anders.’

Recentere souvenirs zijn van het jaar '11 en '12. Toen voerde Italië oorlog met Tripoli en volgens de Italiaansche couranten - die van Tripoli kon ik niet te lezen krijgen en daarbij versta ik tòch geen Arabiesch - werd er gedurende dien geheelen oorlog geen Italiaan gedood...

Ik wil u niet opnoemen àlle oorlogen, die ik reeds heb ‘bijgewoond’ in gezelschap van de Koningin der Aarde. Als gij ongeveer mijn leeftijd hebt, zult ge ze u ook wel herinneren: Amerika-Spanje, China-Japan, Japan-Rusland, Griekenland-Turkije, Boerenoorlog, Balkanoorlog... Sla ik een tiental der

gewichtigsten niet over?? Het zoû wel mogelijk zijn. Zij warrelen mij in mijn hersenen van een halve eeuw door elkaâr. Ja, ik woonde ze allemaal bij, in gezelschap van Hare Majesteit de Pers. Wel, als ik mij goed herinner, legde zij het altijd af.¹⁾

Ten minste, de Waarheid verkondigde zij niet in die tijden van supreme beschaving, omdat zij, arme, de Waarheid niet wist. Er waren Amerikaansche, Spaansche, Chineesche, Japansche waarheden, er waren waarheden aller nationaliteiten en iedere waarheid bevatte misschien een kern van waarheid als ten minste alle die waarheden niet een kiem van leugen bevatten. Trouwens, wat is waarheid en wat is leugen? Betrekkelijk zijn zij beiden. Maar de Waarheid, zeer zeker, bevatten zij nooit.

De Waarheid bevatten de vele verschillende Fransche, Duitsche, Engelsche, Russische waarheden ook thans niet. Het zijn alleen schijnwaarheden, vreemde spiegeleffecten; handspiegeldraaierijtjes, waartoe de Waarheid gedwongen wordt door de Politiek en ik - ik meen, Publiek -, weet niet waar ik mij te wenden heb.

Lees ik niets dan Duitsche couranten, dan lees ik van eene aaneenschakeling van groote en kleine Duitsche overwinningen. Lees ik (een bij toeval verdwaalde) Hollandsche of Italiaansche courant: Handelsblad, Vaderland, Corriere della Sera, dan lees ik wel van Duitsche teleurstellingen.

Ik ben niet op de hoogte van mijn tijd, omdat de Koningin der Aarde het aflegt. Haar trotsch gelaat heeft iets deemoedigs gekregen; haar sceppter, haar groote vederstaf, doopt zij maar aarzelend in haar inktpot.

Ik ken niet meer mijn Hedendaagsche Geschiedenis. Ik weet niet wat er gisteren is voorgevallen. En nu ik door denk, kom ik tot dit resultaat:

1) Maar het meeste legde zij het af sedert Japan - Rusland, daar de Japanners haar de moderne censuur voor het eerst zoo streng oplegde.

Ik weet heelemaal niet wat er gedurende de eeuwen is voorgevallen. Want zelfs vóór dat de Pers bestond, zullen oorlogsberichten, berichten van overwinning of nederlaag, relatief zijn geweest, een spiegeleffectje, een weêrglans-draai van de Waarheid, die hare handspiegel snel bewoog heen en weêr. En uit die geïnteresseerd opgevangen en weêrgegevene spiegelbeelden maakten de arme, naïve historiografen zich een opvatting, zich een denkbeeld, zich een wereldbeeld en beschreven dat, geïncultiveerd door persoonlijke sympathieën en gezien met persoonlijke, zelfs wel eens te artistieke vizie's. En er is niemand meer, die hen nù zoû kunnen controleeren, want de hedendaagsche geschiedkundigen kunnen wel òm de primitieve historie-beelden heen denken, filozofeeren en schrijven, maar zij zullen maar heel zelden, zoo niet nooit, zoo geniaal en gelukkig zijn, dat zij den snel heen en weêr bewogen handspiegel plotseling vast grijpen om er de werkelijkheid van het Verleden in op te vangen. Hunne bronnen, hunne waarheidspotten hebben zij meestal reeds gepeild tot den bodem toe.

Kon een figuur als Lucrezia Borgia misschien gerehabiliteerd worden door een moderne geleerde, die een geniale historische intuïtie had... van de Perzische of Punische oorlogen zullen wij vermoedelijk nooit meer te weten krijgen, dan wat er over bekend is... Misschien is die wetenschap wel niets meer dan... een snelle beweging van Waarheids handspiegel.

Wat het Verleden betreft, leven wij in eene illusie van wetenschap. Wat het Heden betreft, leven wij in een dikken mist. Mocht ik ooit tachtig jaar worden, dan zal ik misschien in vele dikke boeken iets lezen kunnen van wat er gebeurde òm mij heen in deze Augustusdagen en dan zal die late wetenschap misschien... nog maar een illusie zijn, enkele snelle omwentingen van Fransche, Duitsche, Engelsche, Russische waarheidsspiegels en De Waarheid zal er

dwars door heen zoo snel behaagziek haren handspiegel wenden, dat zij, de groote Geheimzinnige, de nooit Naakte maar meer dan zevenmaal Gesluerde nòg niets verraden zal.

Maar nu ben ik blind, in Duitschland. En gij, in Frankrijk, in Engeland, in Holland, of waar ook, zijt blind als ik, want verblind, wij allen, door voor ons allen weêr anders heen en weêr bewogene spiegels.

Het is niet de moeite waard je eigen tijd te leven.

16 Augustus.

Nooit heb ik gedacht, dat te vertoeven in een Duitsche stad, tijdens een Wereldoorlog zóo weinig interessant zoû zijn. We weten niets, we hooren niets, we krijgen niets. Niemand maakt het ons lastig, maar toch is er een toovercirkel om ons. Tòch zijn we gevangen: er beschrijft zich om ons een kring, die ons verhindert ons gewone leven te leven. Alle levensvreugde heeft uit; de dagen zijn grauw en saai. Alle werklust heeft uit; ik kan toch niet weg zenden wat ik werk en dat verlamt mijn pen. Ik ben begonnen met deze Nuttelooze Beschouwingen en ik heb eigenlijk niets te boeken. Geene indrukken, geene gedachten, geene emoties, geene schoonheden. Waren zij er nog de eerste dagen, zij hebben uitgeleefd. De machtige dreun der vertrekkende soldaten is verklonken en ik mis dien.

De oorlog, zegt men, kan drie maanden duren, of langer dan een jaar. De Russen zullen vermoedelijk den krijg rekken, tot hun bondgenoot, de Russische winter, hen helpen zal... De Corriere della Sera gaf een goed, duidelijk artikel, waarom vermoedelijk geen zeeslag tusschen Engeland en Duitschland plaats zoû vinden. Duitschland zoû, zelfs zònder vloot, toch nog meer machtig blijven te land: voor Duitschland is de vloot een bijbelang, voor Engeland is de vloot het

levensbelang en al vermag vermoedelijk de Engelsche vloot de Duitsche geheel te vernietigen, elk nadeel, toegebracht aan de Engelsche vloot, zoû zijn als een slagader doorgesneden...

Het is mogelijk. Ik weet niets van legers, vloten, politiek en diplomatie. Ik weet alleen, dat deze oorlog idioot is: 'Europa's zelfmoord', dat onderschrijf ik. Ik, klein deeltje Europa's, atoompje Europa's, voel mij ten minste al langzaam sterven. Ik verveel mij tot stervens toe. Nooit had ik gedacht, dat te leven in zulk een bange, angstig-gespannen atmosfeer als die van een Wereldoorlog... zoo intens vervelend kon zijn voor... iemand, die geen soldaat of diplomaat is.

Die verveling is barre ondankbaarheid. Ik leef, eet, slaap, droom, schrijf, zonder dat iemand of iets het mij lastig maakt, behalve één enkele vlieg, die om mijn neus dans. Ik heb geld, mijn koffers behouden, word niet het land of de stad uitgezet, word niet volgens *St a n d r e c h t* gefuzileerd, enfin, word altijd door behandeld als een *a r t i g e*, lieve, neutrale Hollander...

Natuurlijk, die verveling is barre ondankbaarheid. Maar als ik mij niet amuzeer, kan ik niet dankbaar zijn.

Een grauwe, grijze Zondag na een *G e w i t t e r - a c h t i g e* Maria-Hemelvaart. In Siena zoû ik de Palio-wedrennen hebben gezien en het *p a v i m e n t o* van den Dom, in geheel zijn ontdekte mozaïek-pracht. Hier heb ik... niets.

Aan mijn raam fladdert een zwart-zilveren duif. Die krijgt wel eens kruimels en komt mij daarom bezoeken. Nu ik hem voeder, zie ik, dat menschen in de Briennerstrasze dringen voor het laatste telegram.

- Ga toch gauw eens lezen! maant mijn vrouw. Maar ik heb het spleen, ik meen natuurlijk: *W e l t s c h m e r z*.

- Het zal wel niet veel zaaks zijn, zeg ik mat. Straks, als ik uit ga, zal ik wel eens kijken, voeg ik er onverschillig aan toe.

En ik blijf mijn duif voort voederen, dankbaar aan het beest, dat het gekomen is en wel wat kruimels wil pikken, om zelf te eten en mij te verstrooien...

God, God, wat verveel ik mij...! En dat 16 Aug., durende Wereldoorlog!

Een briefkaart!! Een Duitsch gestelde briefkaart van mijn zuster uit Den Haag! Lieve zus, je enkele woorden worden over en over en over gelezen! Wat ben ik blij te weten, dat jullie het goed maken!!

19 Augustus.

Enkele dagen zijn voorbij gegaan. Ik had niets nutteloos toe te schouwen. München wordt stiller en stiller, leêger en leêger; geen auto snort meer rond. De Amerikaansche kolonie vervloeit langzamerhand naar Holland waar zij sloop gaat. Wij zelve praten dikwijls of wij niet naar Holland zullen gaan. Vooral omdat ik geen werk, proef of copie, verzenden kan. Ik ontvang nu ênkele brieven. Maar géen Hollandsche courant, dien wij zeer missen. Wij kunnen de Corriere della Sera koopen - zeer onregelmatig - en vergelijken die berichten met die der Duitsche couranten. De Corriere is niet zeer Duitsch... Waar is de Waarheid te vinden! Je wordt suf van al die tegenstrijdige berichten.

Ik heb niets geen werklust. De legende van Elyata blijft liggen sluimeren als de Schoone Slaapster... Misschien geen honderd jaar, maar toch... Zal over een jaar de oorlog gedaan zijn? Zullen wij van den winter naar Italië kunnen gaan? Zal Italië neutraal kunnen blijven? Wij leven in duizend vragen en onzekerheden. Hier in München voel ik mij als moreel gevangen, omdat ik weinig voeling met Holland meer heb, vooral omdat - dat heb ik al driemaal gezegd - ik mijn wêrk niet zenden kan en geen couranten ontvang. Aan tafel spreek ik maar niet veel, vooral niet over wat

wij in de Corriere lezen; die Duitschers kunnen niets hooren van wat maar even minder voordeelig zoû klinken voor hun krijgsgeluk. Mijn vrouw verblindt mij met ontzettende fantazieën (die werkelijkheid kunnen worden, zegt zij): ‘de Engelsche vloot belet onze verbinding met Indië; wij verliezen Indië’!: ik weet niet welke kolossale vizioenen meer zij oproept! Het eene vizioen van Europa's ‘Wereldbrand’ is al meer dan genoeg. En nu Japan misschien ook nog er bij... En Italië's geheime plannen... Wat een tijd, waarin wij leven! En wij weten toch van n i e t s !! Ik weet meer van heel het antieke Romeinsche Keizerrijk dan van deze enkele Augustus-dagen... Of weet ik misschien ook niets van het Romeinsche Keizerrijk? Het zoû wel zoo kunnen zijn.

Met dat al is het gloeiend vervelend hier. Nu Keizer Wilhelm in de richting van Mainz is vertrokken, hopen zij hier op een grooten slag. De een zegt: men zal dit maal niet naar Parijs gaan... De ander zegt: we zullen naar Londen gaan...!! Niets dan veronderstellingen, niets dan bange, tragische tastingen in het donker...

Ik kijk naar buiten. Je zoû denken in een doodstille, saaie, leêge, te ruim gebouwde, Duitsche stad te zijn, waar niets voorvalt. Je zoû denken dat er niets voorviel in de wereld... De wolken drijven, de duiven fladderen, de kinderen spelen...

O Menschheid, welke dwaze verblindings is over u gevaren om uw eigen wereld te vernietigen, om uwe eigene volkeren elkaâr vernietigen te doen... alles om Satan Heerschzucht!

V.

München, 21 Aug.

Men verwijt den Hollanders te veel flegma - hun flegma doet hun in dezen tijd zeker niet anders dan goed - maar flegmatieker dan in München, dan in Beieren, kan zeker niemand zijn.

Gisteren is de Paus gestorven.

Brussel is in handen der Duitsche troepen.

En zonsverduisternis - door berookte glaasjes zichtbaar - werpt een valen schemer op de aarde...

Er worden om dien valen schemer geéne bijgeloovige horoscopen getrokken.

Er is om Brussel al heel weinig enthoeziasme.

En op de treden der kerken ligt niemand in wanhoop te snikken om den dood van dien goeden Paus, die het zoo vreeslijk vond Paus te zijn.

De dag verloopt als de dag van gisteren en of er niets gebeurde of was gebeurd.

Het kan niet saaier.

Ik heb mijn pasteitje gegeten, en mijn glas portwijn gedronken, in de Bodega en Duitsche en Italiaansche couranten gelezen. Hadde ik die niet gelezen, dan zoû ik het u loochenen, zoo ge van oorlog spraakt. Nu ik ze gelezen heb, geef ik u wel toe, dat er oorlog kan zijn, zelfs Wereldoorlog, maar ben verder weinig wijzer.

Want de Italiaansche couranten zijn het niet eens met de Duitsche.

De eerste krijgen hun nieuws uit Engelsche en Fransche bronnen. Hoewel zij zelve klagen over die eenzijdigheid, is Duitschland te trotsch om zijne Germaansche bronnen voor de Italiaansche pers open te stellen.

Onderwijl weten wij bijna niets of heel weinig.

Is Nancy nu door de Duitschers genomen? En Belfort?

Is de keizer in Aken of elders? Het is, geloof ik, de eerste keer, dat men niet algemeen weet waar de keizer is...

De pers maant geduld te hebben. Zich tevreden te stellen met weinig nieuws. Zelfs met volslagen zwijgen...

Op de hoeken der straten zie ik de doodenlijsten geraadpleegd worden door angstige gezichten van bejaardere mannen en vrouwen.

Van nacht zijn de eerste zwaar gewonden in München binnen gebracht.

Men denkt, dat de Beiersche Schwere-Reiter zeer groote verliezen hebben gehad.

Men weet nu hoe bar het geweest is bij Mülhausen. Flegmatischer dan die eerste telegrammen over Mülhausen - een E r f o l g - kòn het wel niet!

De Waarheid flitst nu en dan door. En is dan weêr donker omhuld.

Ik heb deze notities flegmatisch geboekt. Ik heb verder geene emoties gehad, noch om de zonsverduisternis, noch om den Paus.

Brussel genomen...! Zullen de Duitschers nu binnen tien dagen, met spoor, naar Parijs gaan, en dan naar Londen?

Een scherts, maar... wie weet!

Arme koning en koningin van België! Mijn medelijden gaat naar hen toe. Een edel, modern voelend, eensgezind koningspaar, geliefd door hun geheele volk. Men zegt, dat de koningin in Beieren is, bij hare verwanten, als zij niet in Holland is. Koning Albert is in Antwerpen...

In den hemel moet Onze Lieve Heer treurig glimlachen naar beneden toe en wel denken, dat het allemaal, de Reuzen ook, hier beneden kleine jongens zijn, die met elkander vechten en elkander de schuld toe kaatsen.

Hoe vreeslijk rustig is het hier! Wat alleen treft, zijn de duizende kinderen! Overal kinderen, die oorlogje

spelen! De nieuwe geslachten, die zich voor bereiden... Want de dingen herhalen zich, zullen zich nog eeuwen lang herhalen... 'Gespenster!!' Wat een kinderen, wat een Beiersche kinderen! Zij spelen en galmen en gillen! De leêge stad is vól van hun laweide... Maar als het een oogenblik vergild en vergalmd is, is alles doodstil, beklemmend stil!

Ik woû, dat ik werken kon... aan mijn Moorsch-Gothische legende. Aan iets héel anders dan aan Wereldoorlog en Hedendaagschheid. Maar ik kan niet. Trots mijn gedwongen weinige medeleven met de hedendaagsche gebeurtenissen, is mijn hoofd toch suizende van een vreemd, nerveus gesuis om die gebeurtenissen... Zelfs nu de machtige dreun verdreund is, schijnt er toch iets te ruischen, van verre aan, een vaag gekletter van krijgsgedruisch...

Niéts dan nervoziteit. Hier in München is het verschrikkelijk veilig. Ontzettend veilig. Belemmerend veilig. Van louter veiligheid suf ik over mijn Nuttelooze Toeschouwingen...

- Als we België verdeelen gaan, zeggen de Duitschers aan tafel: krijgt Holland ook een stuk...

Een stukje koek, omdat we zoo 'artig' zijn. Ze willen ons Vlaanderen geven, het land der zelfde taal... Zullen wij Vlaanderen willen hébben, nadat wij éénmaal, België en Nederland (ook al weêr als kleine jongens) hebben gevochten?? vragen zij mij, geïnteresseerd.

Ik weet het niet, ik glimlach maar, vaagjes en pijnlijk. Ik praat maar liever niet over België. Ik kan hun niet zeggen, hoe tragiesch ik het lot van België vind...

* * *

Plotseling...

Terwijl ik te suffen zit over deze Bladen, davert buiten door de doodstilte eene beweging aan... Een

dreunende beweging, langs de Briënnerstrasze... Ik gooi mij naar het raam en zie de menschen-massa zich voort bewegen naar het Wittelsbacher-palais, waar de koning is...

- Er is iets gebeurd!! roep ik uit en zonder iets te veranderen aan mijn huisgewaad, stort ik op verlakte lage schoenen naar buiten.

In der daad is er iets gebeurd. Enkele vlaggen zie ik reeds wapperen en in de eerst flegmatische, bedrukkende doodstilte van München bruischt een enthoeziasme omhoog, terwijl steeds de daverende massa naar het Wittelsbacher-palais aan zwelt als een zee.

Voor den boekhandel van Jaffe, verdring ik mij met anderen voor het nieuwe telegram. En het is officieel en het meldt van de groote overwinningen langs een lijn van 70 K.M., grooter dan de gevechtlinie in '70 was, tusschen Metz en de Vogezes, onder opperbevel van den kroonprins Ruprecht van Beieren. Vele duizende gevangenen, vele stukken geschut veroverd en de Franschen in paniek op de vlucht.

De groote slag! En de groote slag een overwinning... Hoe is in één oogenblik de stemming in München veranderd! De straten zwermen van menigte - waar komt zij eensklaps van daan?! - nadat de stad dagen lang uitgestorven, verlaten scheen... Alle oogen schitteren, alle gezichten gloeien in koorts, reeds schallen weêr hier en daar de hymnen: het is eene meêslepende aandoening, een immense aandoening, die de stad door trilt. Na de vaalheid der zons-verduistering is de zon door gebroken door zware wolken, die hangen boven de Theatiner-kerk. De menschenmassa is opgegolfd tot een zee en stort zich over het ijzeren hek in den boomrijken voorhof van het Wittelsbacher-Palais: een Gothische burcht (Engelsch-Gothisch moeten wij bekennen) achter de zware, dikkruinige kastanjes. Alle oogen gaan naar het balkon... De hymnen, de hymnen schallen weêr. Ik heb ze in dâgen niet meer

gehoord. Nu, voor het balkon, dat leêg blijft - de koning bezoekt de gewonden in de lazaretten - schallen de hymnen weêr omhoog. *D e u t s c h l a n d ü b e r A l l e s !* weêrklinkt het naar het balkon. De aandoening is los gebarsten in het plechtig ontroerende gezang. Naast mij zingt een jong meisje, een blond Gretchen, met vlechten het hoofd omwonden: hare helle, zuivere sopraan, eerst schuchter, dan klankvol overheerschend, klatert de massa uit der doffere mannestemmen. Het is werkelijk mooi, zoo als de hymne klinkt onder de zware kastanjeboomen, tegen den Gothischen burcht op, toe naar dat leêge balkon. De koning, telefoniesch gewaarschuwd, verschijnt eindelijk, met eene der prinsessen aan zijn zijde. En hij wordt gehuldigd als koning en vader. Zijn het ook alle Duitsche volken, die hebben gezegevierd, hun aanvoerder was de kroonprins.

Plotseling is München veranderd. De flegmatische, afwachtende, doodsche stad trilt van de ontzaglijke emotie. Van alle paleizen, gebouwen, van de meeste huizen fladderen de vlaggen. Het zijn de breede, zwart-wit-roode Rijksbanen, het zijn de lange blauw-witte Beiersche banieren, de blauw-witte landsruiten en streepen; het zijn ook de geel-zwarte ruiten der stedewimpels: het is geheel de wapperende schoonheid van plotseling opgeheschen en uitplooiend dundoek, dat de groote zege verkondt...

De flegmatische dag is in een apotheoze van opgewonden enthoeziasme uitgestraald...

* * *

Deze rijke dag is mij geëindigd met een incidentje van humor. Volksaandrang des avonds voor de restauratie van den 'Roter Hahn'.

- Was i s t l o s ? vraag ik, die geniet als er samenscholing is. En zij toonen mij allen op de groote,

glazen ruit van den 'Roter-Hahn' de gouden letters, die 'reclameeren:

König 1. Sachs. Hoftraiteur.

- Dat Fransche traiteur moet weg!! zeggen de Münchner jongens, om mij heen.

- Doorloopen, doorloopen, maant de politie.

- Traiteur is niet Fransch, zegt een Münchner jongen; het is Saksiesch, het kan blijven staan.

- Het is Fransch, zeggen de anderen; het moet weg!

Want hevig is de strijd tegen Fransche en Engelsche opschriften. Ik wacht mij wel hard op te twijfelen aan de Akademische zuiverheid van het 'Fransche' hoftraiteur: traiteur de la Cour!! Maar heb vreeslijke pret in mijn eigen.

- Doorloopen, doorloopen, barschen de Schutzmänner. Maar niemand loopt door en de Münchner jongens blijven protesteeren.

- Wèg met dat Fransche: Hoftraiteur!!

Nu wordt er toch gemoedelijk gelachen en gegrinnikt.

En neemt de 'opperpolitie' een kloek besluit. En plakt reepen papier over de woorden des aanstoots.

- Hoera! werd er geroepen. Geen Hoftraiteur meer!

De politie, de menigte verspreiden zich, goedlachs, goedmoeds, tevreden...

O, wij kinderlijke menschen, wij kunnen glimlachen, zelfs in deze Dagen!

VI.

München, 25 Aug.

De vlaggen vroolijken nog steeds door de stad. De Duitse Kroonprins heeft, na Ruprecht van Beieren, een gewichtige overwinning behaald bij Longwy; tevens is het vandaag koning Ludwig's (en des ondergeteekenden) naamdag...

St. Louis de France...! Dat doet er in zoo verre toe, dat ik als Latijnsche ziel in mijn hart toch altijd trouw blijf aan de Latijnsche wereld, hoewel mijn geest wel eens iets Germaansch kan waardeeren...

Gisteren zijn wij weêr op het Politie-gebouw moeten verschijnen; alle vreemdelingen waren lettersgewijs opgeroepen. Al die heeren beambten zijn uiterst beleefd en zelfs gemoedelijk. Wij moesten - ter eere van Bertillon, hoe Fransch hij ook was - onze vingerdruk laten op het signalement, dat van ons genomen werd.

- Het doet geen pijn (!!!) zeide, letterlijk en bezorgd, de van vermoedenis vermoedelijk overstelpte ambtenaar.

En hij bood ons na de Bertillonage wat benzine en een handdoek en water om onzen inktvinger te reinigen.

Wie zou durven fronsen gebertilloneerd te zijn, met zulk een keurige behandeling, al is hij maar vreemdeling en heelemaal niet crimineel. In Zuid-Amerika is de vingerafdruk reeds lang vereischte op een paspoort. Ik heb mij dol geamuzeerd met te lezen hoe het in Monaco, het neutrale, gegaan is. Al de r i c h a r d s van Parijs, daarheen met hun auto's, om die auto's te onttrekken aan beslagname. Al die snobs, wier gezichten ik mij zoo goed herinner uit Nice - met naam en toenaam - zolderkamertjes met goud (natuurlijk: goud!) betalende in de overvulde p a l a c e 's. Dan, trots Monaco's neutraliteit, tòch de mooie auto's in beslag genomen, door de Fransche autoriteiten. Zelfs die van den Prins. De Prins, met een oude kachel, weggestookt naar Parijs om te protesteeren... De snobs, zonder auto's, een aanval gedaan op de roulette, om nòg wat meer goud op te steken. Glazen en spiegels ingegooid. Dan het Casino gesloten... de Fransche autoriteiten (o, neutraliteit) beslag gelegd op de... kas van het Casino-speelhol. Heerlijk! Verrukkelijk. Ik vind het zalig! Ik zie het voor mij! En je zoû er, was

je geest er toe gestemd, zóo een prachtige novellistische schets van kunnen geven! Met de bakkessen, die ik me zoo goed herinner, er zóo door heen gegooïd.

Maar ik ben niet novellistiesch gestemd. Ik schrijf maar wat indrukjes op en ik denk: alleen voor mijzelf! Want de tijd is te hevig, dan dat ik aan 'kunst' kan denken...

Het is zoo vreemd...

Op de grenzen van Duitschland-Frankrijk, Frankrijk-Rusland, Oostenrijk-Servië, worden steden gebombardeerd, storten de reusachtige legers op elkaâr in, sneven de duizenden aan beide zijden, is de grond rood van bloed en de lucht rood van gloed... Is het een ontzettende Gruwel, vol van gruwelijkheden, zóo ontzettend als nimmer de Historie nog schiep...

En, boven mij is de lucht blauw, is het licht zacht goud, is er als een zoele lach, die waart door witte wolken en rijp groene boomendommen, en rondom mij spelen de kinderen en vliegen de vogels... En dat verschil maakt mij zoo weemoedig, dat ik mij voel overstelpt en niet weet wat met mijzelven te doen: niet weet of ik de groene eenzaamheid zoeken zal of meê zal jagen naar nieuwe telegrammen in de volle straten... en dat ik thuis kom met een gevoel of ik niet ademen kan...

En dan weet, dat ik lijd, om mijn eigen Tijd, om mijzelf en iedereen, om de wereld en hare dingen, om alles...

* * *

De plotselinge straatemoties volgen elkaâr op. Van daag, om vijf uur, zijn het elf stukken Fransch veldgeschut, die, trofee, met eikenlof bekranst, door de bereden Beiersche artillerie-soldaten worden binnen getrokken van het station naar de Residenz-Platz en opgesteld voor de Feldherrhalle; daar waar anders

twee-maal in de week regimentsmuziek en 'parade' plaats vindt om de Münchners te amuzeeren. De straatjongens hebben natuurlijk als altijd gezorgd goede plaatsen te bekomen om te zien en hoera te roepen; zij zitten op de treden, ja zelfs op de leeuwen van de Feldherr-halle, die gebouwd is - ik meen door Ludwig II - naar het voorbeeld van de Loggia dei Lanzi te Florence. Een immense menigte overvult de plaats om den krijgsbuit te zien en natuurlijk wapperen de vlaggen nog steeds...

Ik vind, dat ze nu moesten worden ingehaald: er komen van avond twee-honderd-vijftig zwaar gewonden in de stad. De hospitalen beginnen zich te vullen.

Iets, dat mij diep heeft geïmpressionneerd is dit:

Ik loop om half-elf 's avonds nog even uit... De Wittelsbacherplatz is verlaten... Maar een man steekt haar plotseling over en... zingt de Marseillaise... niet hard-op, maar toch héél duidelijk... Ik droom niet, ik hoor het heel goed... Het is de Marseillaise en zij weêrklinkt over deze Duitsche plaats, tusschen deze Duitsche prinse-paleizen... De man verdwijnt in de Wittelsbacher-Passage... Ik kijk hem, stom van verwondering na... Maar ik heb nièt gedroomd en het was de Marseillaise...

26 Augustus.

Er schijnt een paniek onder de Amerikanen in München te zijn. Niet allen waren reeds weg: iederen dag gaat hun aparte trein naar Holland... Velen echter wilden nog blijven... Nu, in eens, gaan zij allen weg... Wat hebben zij gehad?!

Wij hooren onze Amerikaansche kennissen uit... Het schijnt, dat Amerika zich met den oorlog bemoeien zal en dan, àls Engeland de Schelde opvaart - schendende onze neutraliteit - om Antwerpen te ontzetten, minstens bij te staan, zouden de Amerikaansche schepen niet meer ongemoeid Rotterdam verlaten... De nog

in Duitschland vertoevende Amerikanen willen dus hals-over-kop weg. Men zegt ook, dat zij misschien het land kunnen worden uitgezet, uit vrees voor gemis aan levensmiddelen in lateren tijd: er zijn nog duizende Amerikanen in Duitschland. Mijn vrouw is erg ongerust: zij meent, dat het beter is naar Holland te gaan; ik meen, dat het beter is, minder ontzenuwend, voorzichtiger hier te blijven; wij kunnen niet meê met die aparte, Amerikaansche treinen en wie weet, welke moeilijkheden en bezwaren nù een reis naar Holland zoû geven, als men de gewone, zeer langzame, geen koffers meênemende, absoluut niet gegarandeerde treinen moet nemen...

Wij bepraten en bepraten... En weten toch niet wat wij doen zullen. De Franschen wilden reeds door Zwitserland, maar werden door de Zwitsers verhinderd hunne grenzen over te steken... Dan de kwestie van Triëst, dat misschien 'vreedzaam' door Engeland zal worden bezet. Oostenrijk schijnt Friuli niet te willen verdedigen, de rijksgelden, zelfs de postzegels zijn er weggenomen. Zullen Franschen en Engelschen toch kans zien langs het Zuiden Oostenrijk... misschien Duitschland binnen te dringen?

Ik vrees, dat wij niet dezen winter naar Italië zullen kunnen komen. Verschrikkelijk perspectief, een winter, een oorlogswinter in Duitschland!!

Wij kunnen er ons op beroemen een Tijd meê te leven als nimmer nog geleefd werd door welke eeuw... Nu de wereld te lang toeft met te vergaan - van af den jare 1000 vreesde men reeds voor de eind-katastrofe - nu de Algemeene Revolutie niet uitbrak, nu brak de Algemeene Zelfmoord uit, de Algemeene Wereld-Brand, van af Amerika tot Japan, misschien...

Eigenlijk, om mijzelven, hoop ik op niets. Kan niets mij schelen. Ben ik, hoewel misschien anders zenuwziek, nu absoluut rustig onder deze titanische Krankzinnigheid, die over de wereld hare fakkels zwaait. Ik kan

er niets aan doen. Ik onderga. Het is misschien het Einde... Zoo niet van Alles, van Veel... De Wereld één Brand, een Vlam, naar de heilige Goden toe?

Wat zou het rustig zijn als het zoo was...

Want de Menschheid is hopeloos hulpeloos. Zij is niet veranderd sedert Kaïn Abel versloeg...

En van af andere werelden zien andere, gezegendere Menschheden in machteloze ontsteltenis op onze vlamme, bloed-overgolfde Aardbol neêr...

Dat alles uit bloede, dat alles op vlamme, naar de Goden toe: ik vind het goed. Want ik ben moê van deze Wereld en dit Leven.

En of ik in Den Haag, in München of in Florence ben, het is alles, alles het zelfde. Het is een groote Wanhoop over de Menschheid, een groote, immense Melancholie, waarin ik mij verloren voel en niets meer hoop en niets meer weet en niets meer wil...

Het is mij eigenlijk alles het zelfde, al poog ik ook belang te stellen, van dag op dag, in de détails van dit vreeslijk Gebeuren.

Wat zou het heerlijk zijn niet meer te leven, maar te rusten in een groot, zalig, kalm Niets, in een eeuwig blauw...

Is het de moeite waard elkander te vermoorden op groote schaal, om 'de suprematie van de Wereldmacht'... als toch alles daarin eindelijk vervloeit... in het groot, zalig, kalm Niets, in het eeuwige blauw...?

Ik weet het niet, o Goden: gij, gij weet het alleen.

* * *

27 Augustus.

Wij zien van de paleizen de zwarte vlag waaien. De zwarte vlaggen somberen tegen den grauwen hemel aan!

Wat is er gebeurd?

Het Erfprinsje is gestorven. Luitpold, 13 jaar, de

oudste zoon van prins Ruprecht, is, terwijl zijn vader de Beiersche troepen naar hun zege leidde, gestorven in Berchtesgaden. Hij is drie dagen ziek geweest: een keelontsteking.

Ik heb hem wel eens gezien met zijn broêrtje; twee fijne prinsjes uit dat huis van Wittelsbach. Zijne moeder, de prinses Ruprecht, was een dochter van den vorstelijken oogarts: Karl Theodoor en een zuster van de nu zoo ongelukkige koningin van België. Men zegt, dat hare dood er eene tragische was: zelfmoord. Zij was zeer mooi, elegant, destijds de gratie van het hof te München. Zij erfde wellicht de decadentie der Wittelsbachers... of er was een andere reden voor haar dood. Neef en nicht uit één zelfde vorstenhuis, erfde hij, de ruwe soldaat nu, misschien de primitieve kwaliteiten, vloeide h a a r misschien in het bloed de latere-eeuwsche verfijning tot zielsziekte toe, die ook het deel was van den beroemden neuropaath Ludwig II. De prinsjes waren als twee portretten van Van Dyck, wanneer ik ze zag: Luitpold, slank, lang, teedere spruit van een zich uitlevend ras, héel fijn van broze voornaamheid in zijn fluweelen pakje met kanten kraag, met de lange lokken, den blooten hals, de elegante leedjes; Albrecht, jonger, blond, een lachebekje; beiden zóo weg geloopt uit een Van-Dycksch vorstenportret. En eens heb ik Luitpold gezien, op het paleis-balkon in luitenantuniform: het dertienjarige, fijne, decadent teêre luitenantje, dat salueerde, terwijl een regiment voorbij ging...

Dat jonge prinsje is dood. En de zwarte vlaggen somberen tegen den hemel aan...

* * *

Wie had gedacht, dat de Zeppelinen - wij lachten in Nice om de legende van die zwarte, leelijke, de lùcht zelfs leelijk makende sigaren; wij lachten om ze in Nice, toen in de Semaine d'Aviation de Fransche

en Engelsche vliegeniers zoo zwierig evolueerden door het azuur - wie had gedacht, dat zij thans alléén het luchtbeeld van den Volkerenoorlog beheerschen. Voor mij, zie ik, in verbeelding ze zweven, over Luik, Namen, neêr donderende hunne verdelgingen in stralen uitspattende bommen; over Brussel... en zij sparen de Grand'-Place, het Stadhuis, het Broodhuis, geheel dat wonderplein van Gothiek en Renaissance, de St. Gudule... Maar zij varen over Antwerpen, zij zullen naar Londen varen...

Zij alleen, de Zeppelinen, zij verwerkelyken nu in de gruwelijke realiteit de illustraties van vroeger, die wilden schetsen den toekomstigen Wereldoorlog...

Waar zijn de bevallige libellen, de heerlijk gratieuze luchtvogels en -juffers der Fransche *a v i a t e u r s*?

Over Namen - de weg ligt open - naar Parijs?

Over de Noordzee, langs ons stil huiverende land, naar Londen?

Of niet?

Zal Duitschland zegevieren, trots zoo véle vijanden, of zal het bezwijken...? Aan het slot zijner Tragedie?

- Wij zullen winnen! roept de oude, rheumatieke baron aan tafel; en - voegt hij er bij - ze zullen ons nòg meer haten dan vroeger!

Een waar woord... als het eerste deel van het orakel bewaarheid wordt.

De Duitschers waren nergens geliefd: zij zullen het, na een zege, nièt worden.

Ik, voor mij, weet wel zeker, dat ik hen niet lief heb. Maar ik bewonder hen, omdat zij tragiesch zijn en tragiesch strijden voor een Ideaal tegen velen. Zoo als een tragische heros strijdt...

Hun Ideaal is vooral een obsessie, die wie niet bij hen staan, *n i e t* begrijpen, niet doorzien.

Dat Ideaal is de liefde voor hun land en zijn grootheid, eene liefde, die hun zelfs tot Misdaad voerde...

En ik geloof niet, dat een ander volk zoo dit Ideaal

voor zich ziet uit schitteren als het tragiesche Duitsche volk.

Ik bewonder hen, zonder hen lief te hebben.

Zij spraken nooit tot mijn hart, de Onbeminden, die onbemind zich weten: zij spreken nu tot mijne bewondering.

Zij obsedeeren, zij hanteeren mij, zooals Oidipos, Orestes, Macbeth mij hanteerden, mij obsedeerden...

VII.

München, 30 Aug.

Van morgen, in het koor der Theatiner-kirche - de mooie baroque hofkerk, die met zijn sierlijk beraderde torens in een blauwe zomerlucht omhoog rees - lag het doode prinsje 'aufgebart'. Niet zichtbaar, maar de zwarte katafalk, waarop zijn kistje, overdekt met sleepend zilver-en-zwart lijkkleed, en daarop de prinsenkroon en zijn luitenanthelm. Twee aan twee ging de menigte, eindeloos, de kerk in en defileerde voor den kleine doode; onbewegelijk, ter zijde der katafalk stonden vier officieren... Aan de voetstukken der kerkzuilen waren overal de bloemenkransen gehangen.

Buiten blauwde de zoele Augustusdag en aan de (Venetië's vlaggestokken nagedane) hooge standaarden wimpelden in de wind-bewogene lucht de sierlijke, goudige wimpels - anders feestwimpels - nu met zwarte zijwimpels omrouwd.

In de zomerstad - mooi is zij, onder dit zomersche blauw, mooi is het verschiet van af de Mariënplatz, met haar rijk Duitsch (modern) Renaissance-stadhuis tot aan de breede Ludwigstrasse toe - gaan de gedachten steeds naar den Oorlog. Zoeken de oogen steeds telegrammen. Er gebeuren reusachtige epopeeën,

die van dezen modernsten Oorlog, als zelfs tijdens de tragische Volksverhuizing niet werden gekend... Strijden van vertwijfeling om volksbestaan over de als een vulkaan krakende Aardbol... Legermassa's, die tegen elkaâr in dreunen, reusachtig als nimmer nog bonsden op elkaâr aan nimmer nog zoo uitgestrekte grensgebieden. Gróot is dat alles, van òns menschelijk standpunt gezien. Armzalig wordt het, van hoogere hoogte. Armzalig blijft het voor de zaligen, zoo zij dat mierengewriemel aanschouwen. Misschien zien zij er nauwelijks heen...

Klein blijven de menschen op hunne aarde, voor de geesten, die hoger zweven. Groot, grooter dan ooit, doen hunne agglomeraties, voor wie, tijdgenooten, hun bloedig woelen maar menschelijk ontsteld aanzien. Het menschelijk bedenken spitst zich tot genialiteit, om elkander te vernielen. Uit de lucht storten de Zeppelinen nêêr de stad-vernielende bommen; de mysterievolle Mörserkanonnen richten van vèrre, vèrre horizon of heuvel naar de gepantserde forttorens, die rijzen en dalen als torens van tovenaars, en feilloos zwieren de zware granaten mijlen, mijlen lang door de lucht, tot zij loodrecht nêêr donderen en twee, misschien één, het fort in de lucht er doen springen... Reusachtige ontploffing in één seconde van wat jaren lang werd bedacht, geschapen, betaald, bewaakt...

Het is als een roman van Jules Verne...

De Dreadnoughts...

Neen, zij nog niet. Maar om den zeeslag bij Helgoland - o, het telegram is zêêr gematigd, hoewel vier Deutsche kruisers vergingen - wimpelen daar ook niet - als om het doode prinsje, die zwarte wimpels voor...

5 September.

In dagen heb ik niet geschreven. Ik kon niet. Ik kan nog niet goed. Ik voel mij, moreel, gevangen, hoewel dat woord misschien niet geheel mijn gemoedsstemming uitdrukt. Ik kan niet denken. Ik voel mij suf. De Oorlog drukt als een nachtmerrie, een ontzettende, zwarte demon over mijn ziel. Het gewone eigen-leven heeft uit. Ik doe niets dan wezenloos couranten lezen. Ik lees van homerischen tiendaagschen veldslag aan Galizische grenzen maar de bizonderheden, die mij belang zouden doen stellen in dien veldslag ontbreken, of, ontbreken ze niet, doen mij niet aan en waaròm, kan ik niet analyzeeren in mijn gehebeteerde hersens. Ik lees van 90.000 Russische gevangenen in Oost-Pruisen en de Mazurische meeren vol gestapeld vol lijken... Ik lees van de Duitsche legeroverstromingen in Frankrijk, Amiëns genomen, Rheims belegerd en het kanongedonder, nu Creil is gepasseerd, reeds hoorbaar te Parijs... Er is een nieuwe Paus gekozen; stelt iemand daar veel belang in?? Ik sta op met den druk op mijn ziel, ik leef er meê, ik ga er meê naar bed. Ik droom van loodrecht opgerichte Mörserkanonnen, die vestingen en steden plat schieten op 12 en 20 K.M. afstand, met bergen er tusschen, terwijl de belegerden krankzinnig worden alleen reeds van het gedreun en gedonder... Straks sleepen zij de zware monstermortieren naar Calais en beschieten van daar uit... Londen? Waarom niet... weldra?? Het wordt alles zoo immens en verschrikkelijk, dat i k er onder neêr lig als een verdrukte atoom...

Ben ik dan weêr een weinig denkend mensch geworden, en lees ik weêr de couranten - altijd!! - dan zie ik, dat zij allen, de verwoeste volkeren, elkander hetzelfde verwijten. Als vechtende kinderen... Gruwelen, en schendingen van volkenrecht. Zij hebben

misschien allen gelijk. Of allen ongelijk. En zij vechten, zij vechten door. Van daag wint Duitschland, morgen misschien wint Engeland. Of Rusland wint nadat Oostenrijk heeft gewonnen. Een razernij, een krankzinnigheid op groote schaal... De Czaar, zegt men, is acht dagen opgesloten geweest, heeft Wilhelm's telegrammen zelfs niet ontvangen, nooit gelezen en is gedwongen te mobilizeeren, terwijl hij eindelijk van niets wist... Waarom is Leuven vernietigd? Heulde rampzalig België reeds met Engeland en Frankrijk voor dat de Duitschers Luik bezetten??

Al die vragen van waarom? dwarrelen den godganschelijken dag door mijn suffe hersenen rond. En nu zal ik u iets heel vreemds bekennen. Ze dwarrelen door mij rond als met reusachtige vraagtekens en... ze interesseeren mij al niet meer. Het schijnt een lacune in mijn brein te worden. Hoe ik ook mijn best doe, het Heden is mij te moeilijk. De studie van het oogenblik, mijn eigen tijd nù te leven, te kennen, is mij te zwaar. Ik bestudeer liever een periode van het Romeinsche Keizerrijk of Isabella la Catolica en de Mooren. Dat is misschien zwakhoofdigheid, maar ik kan er niets tegen. Een doodende hoofdpijn doorsteekt mij als ik door denk over Luik, Leuven en Duitschland's oorlogskansen. Eigenlijk kan mij dat alles nièts schelen. Woû ik, dat het voorbij was. Dat een groote catastrofe gebeurde: een Aardbreuk, die alles verzwolg; een Pest, die uitbrak en de geheele Menschheid in een dag neêr maaide...

Is het de moeite nog waard te leven op deze ontzenuwend langzaam krakende wereld, tusschen deze krankzinnige volkeren?

Wat zoû het heerlijk zijn, ijl, een geest, niets meer dan een gedachte, een gevoeligheid, op te stijgen, wèg van deze aarde, naar de azuren zomernacht... Daar drijft een maan, een volle maan, die reeds vergaan is en in wier zachten glans misschien andere Gedachten,

Gevoeligheden zweven... En van daar, met even een huiveren blik naar al de Verschrikkelijkheid omlaag, verder...

Onze arbeid in velden der Gedachte en tuinen van Droom, wat zijn zij anders waard dan onze Illuzie. Er is immers niets meer over dan krijgsgedruisch, Mörser-gedonder, Zeppelin-bommen, die ontploffen over brandende steden, er is niets meer over dan duizende lijken, bloedroode meren, smookende horizonnen, niets meer over dan suprematie-strijd, rasse-haat, matelooze ellende en 'neutraliteit'... Wat beteekent in die vreeslijke hel op aarde... een roman, een novelle, een tooneelstuk, een gedicht! Niets dan wat ongelukkig, onnoozel woordenspel van de arme droomers en povere denkers, die wij zijn... Neen, het is beter één gedachte te hebben: het vaderland; een droom: de suprematie van dat vaderland, en voor die beiden met de bajonet vooruit, de andere denkers en droomers te vernietigen, tot de sterkste gelijk heeft...

Want al het andere is immers onzin en kinderachtigheid!... Of zien de zuivere Dooden het anders??

VIII.

Florence, 13 Sept.

Wij zijn in Florence. Het is misschien héel dwaas, dat wij in Florence zijn, maar ik weet niet wat goed is, dezer dagen. Wij stonden in München voor drie alternatieven. Den winter in München te blijven, want als Italië over een maand meê doet in den oorlog, zouden wij de grenzen niet meer over kunnen. Naar Holland te gaan, en een heimwee naar Holland en familie is er wèl in mijn ziel... Naar Florence te gaan, als steeds...

Na vele bedenkingen en overwegingen hebben wij

het laatste gekozen, niet heel zeker of wij in Italië geld zouden kunnen krijgen als in München... Dit is echter vrij wel in orde, dus daar is niet over te tobben. Wij bewonen weêr onze oude vertrekken en ik hoop spoedig wat energie te hebben ze in te richten als naar gewoonte, maar nu heerscht de wanorde nog in mijn kamer als in geheel Europa...

Mijn hoofd is dof en mat. Mijn zenuwen trillen. En om mij drijft een immense melancholie, die is om alles. Lusteloos, langzaam beweegt mijn pen zich over het papier. Ik schrijf om iets te doen, maar het is alles overbodig.

Het zoû mij pijnlijk zijn geweest in München te moeten blijven. Een Duitsch winterklimaat is niet voor mijn verwende lichaam. Ik haat die parketvloeren, slecht sluitende (dubbele) ramen, etherische gordijntjes en porceleinen torenkachels, die je een gloeienden kop en koude voeten bezorgen. Voor den zomer is dat alles te dulden. München is een charmante zomerstad. Voor den winter zoû het mij misère zijn. Duitsche bedden zijn ellendig en zoo veel 'Schwein' te eten bekomt mij niet. De stemming in huis verbitterde bij den dag, trots de overwinningen en het aanstaande (?) beleg van Parijs. Een zware druk lag op mijn borst van 'neutralen' Hollander. Ik heb nooit van Duitschers gehouden. Toch, deze maand, heb ik hen bewonderd. Zij waren prachtig, misschien niet om te beminnen, wèl om te bewonderen. Eén Ideaal rees voor allen. Zij zijn het eenige volk, dat naïef-weg leeft voor het Ideaal. Of ik sprak met den rheumatieken baron, met de oude Jodin, met de dienstmeisjes, met mijn kapper, met een kellner, met de dames van het pension, met een officier, een Landwehrmann, een assessor, een akteur, een fotograaf, den brievenbesteller of wiè ook... zij hadden allemaal de zelfde gedachte, het zelfde idee, het zelfde Ideaal. Is dat niet prachtig?? Eene aan een gesloten Eenheid, ziedaar het Duitsche volk. Hunne lichte oogen

gloeien allen voor de zelfde toekomstverwachting: te overwinnen. Oppert een enkele, even zwakhartige den twijfel: als wij maar mannen genoeg hebben!; dan antwoordden alle anderen: Wij hebben twaalf millioen soldaten. Meer! voegt een derde er bij. Wij zullen vechten, niet als de Engelschman, tot de laatste penny maar tot den laatsten druppel bloed...

Ik heb hen bewonderd, ik bewonder hen steeds. Neen, ik heb geen sympathie voor hen, in de innigere beteekenis van het woord. Aan wie zijn zij sympathiek! Hoe dikwijls heb ik niet door een Duitscher zelf hooren zeggen: wij weten het wel: niemand houdt van ons. Wij staan alleen...

Ja, zij staan alleen. Oostenrijk-Hongarije - *la vecchia carcassa* schelden de Italianen - helpt hen niet, zij zullen dien bondgenoot nog moeten helpen. En Italië... Ik heb het in deze paar dagen overal gehoord; de antipathie voor Duitschland in Italië groeit, groeit iederen dag. Ik wist, in München, niet, dat zij zoo hevig was, die antipathie. Zij weten het niet, in Duitschland. Zij verwijten den Italianen wel hunne onzekere houding van den aanvang, maar zij weten het niet, dat zij zoo gehaat in Italië zijn. Om hunne hardheid, om hunne heerschezucht, die, zoo zij overwinnen, alles zal verdrukken, Italië tot niets zal maken. Dezen winter, zoo niet eerder, verklaart Italië hen den oorlog.

Zij zijn tragiesch, de door niemand beminde Duitschers. Zij hebben groot willen zijn en machtig maar niemand gunt hun grootheid en macht. Zij staan alleen te maaien, razend. Hoe lange zullen zij het volhouden? De laatste zege van welke wij hoorden in München, was Maubeuge, 40.000 gevangenen... Hier wordt die zege betwijfeld. En nu is er geen sprake meer van Parijs te bezetten, trekken de Barbaarsche legers zich terug van den Latijnschen grond...

Zij zijn tragiesch, die 'Barbaren'. Daarom gaat mijn

medegevoel naar hen toe. Laat ik 'medegevoel' zeggen en denken wij 'sympathie' nièt het zelfde, maar intimer, inniger van nuance. Zij zijn tragiesch, de woeste Hunnen... Neen, zij zijn geen Barbaren en Hunnen. Zij zijn de subtile geesten, die de abstractste wetenschap, de abstractste kunst - filozofie en muziek - gevoelden en begrepen als geen Barbaren en Hunnen ooit deden. Zij zijn daarbij krachtig, gezond, jong, als volk. Maar dat volk heeft een tragiesch gemis. En dat gemis, is een gemis aan bekoring. Omdat zij niet bekoren, bemint hen niemand en weten zij alleen zich met geweld te doen eerbiedigen. Omdat zij niet bekoren, zijn zij tragiesch tusschen de volkeren en als zij onder gaan, zal niemand om hen rouwen; als zij overwinnen, zullen zij gehater zijn dan ooit.

Meestal ieder volk heeft eene bekoring. De Engelschen, in hun eigen land, oefenen op wie hen bezoekt de bekoring uit van volmaakte gastheeren. Hunne hôtels, hunne huizen geven de bekoring van het comfort; zijzelve hebben de bekoring van gentleman-like, lady-like beschaving. De minder bekoorlijke eigenschappen hunner harten maskeeren zij. Zij bekoren.

De Franschen bekoren. Zij bekoren vooràl de Duitschers, die een eerbied hebben voor hun 'esprit', hunne luchtige bevalligheid van levensopvatting; zij bekoren trots hunne absoluut doorbarste decadentie,¹⁾ trots hunne alles verwickelende intrigue-zucht, trots hunne wee-makende vrouweprocessen: zij bekoren door een boek, door een tooneelstuk, door een zin, een woord; zij bekoren door vrouwe-elegantie, zij bekoren door hunne 'charme', die supreem is, als zij willen.

De Spanjaarden bekoren. Zij bekoren door hun onverschilligen trots, die zich mengt met een bijna overdreven courtoisie, zij bekoren door hunne fiere

1) En gedurende dezen Oorlog hebben de Franschen zich wel op de nobelste wijze gerehabiliteerd.

melancholie, zoo bekoorlijk in tegenstelling met hun Zuidelijke heftigheid: zij bekoren om een geur van Moorschheid, die hangen bleef om hunne zielen. De Italianen bekoren: wie, die kwam in Italië, werd niet bekoord, als hij ten minste vatbaar was voor bekoring; in Italië is eene bekoring, die bijna betoovering wordt...

Ik heb Russen, Grieken, Oostenrijkers, Hongaren gekend: ook Denen, Zweden, Nooren: hunne zoo verschillende zielen oefenden vaak zéer van elkaâr verschillende bekoringen uit.

Ik heb nooit een Duitscher ontmoet, die bekoorde.

De Duitscher mist alle bekoring.

Hij heeft misschien geërfd van de grootste zielekwaliteiten, en de goden gaven hem het reinste, wat zij den menschen geven kunnen: het Ideaal. Maar zij onthielden hem iets, wat misschien overbodig lijkt: charme.

Wat zijn zij hard, grof, doordringend, overheerscherig, tacteloos in hun gesprek, in hunne woorden. Wat zijn zij onbeminnelijk, wat kunnen zij onverdragelijk zijn. Wat moeten de anderen niet een tact ten toon spreiden om niet met hen dadelijk te twisten. Wat zijn zij weinig 'bekoorlijk'.

Ik durf het bijna niet zeggen, maar er is nog een volk, dat bekoring mist.

En dat is dat andere Germaansche volk, met zoo heel veel andere, goede, beste, brave, edele kwaliteiten, waaronder alleen géen bekoring.

Maar toch heb ik Hollanders ontmoet, die individueele bekoring uitoefenden. Een Duitscher heeft mij nooit bekoord.

* * *

Om dat gemis van het 'overbodige', de charme, zijn de Duitschers tragiesch.

Zij mogen verliezen of winnen, zij hebben de 'grootte' rol. Noch Russen, noch Engelschen hebben die rol,

dunkt mij. Noch de meê gesleepte Franschen. Noch de afwachtende Italianen. Nog de fatalistiesch altijd ongelukkige Oostenrijkers. De Duitschers zijn de protagonisten.

Zijn de Belgen de getrapte, mishandelde, bloedende slachtoffers, zij zijn niet tragiesch, als nooit een slachtoffer was.

Zij zijn het Smartelijke Offer.

Het in bloed gesleurde Offer van de tragische misdaad der Duitschers.

Want wij weten nu, allen, dat 'België' de misdaad was van de Duitschers.

Daar in München, in den beginne en hoe zwak en hoe kòrt... poogden zij hunne misdaad goed te spreken, te rechtvaardigen.

Neen, zij moesten den misdaad begaan, als Macbeth die beging: zij moèsten, in hunne tragiek voort gestuwd door het Noodlot.

En daarom vrees ik voor hen, want de misdaad wordt altijd gestraft door het Leven, of het Noodlot stuwde of niet...

'De misdaad gestraft', 'de ondeugd gestraft' - dat wat wij belachten in de kunst - is nièt altijd artistiek misschien in de litteratuur, maar het Laatste Oordeel is altijd rechtvaardig.

* * *

Waar dwaal ik heen! Wat weet ik van dit alles! Ik, dichter, fantast, verbeelders, vinder, trouvère, wat weet ik van deze dingen!! Ik weet er niets van.

Maar ik denk er altijd over: er is niets anders in mij dan dat: de Oorlog, altijd de Oorlog...

O, niet meer dat altijd te denken: te genieten weêr de schoonheid van een boek, een schilderij, een antieke statue, een natuurstemming, het licht van een wolk, de vlucht van een vogel, de geur van een bloem...

Dat is alles, alles niet meer.

Er is niets dan één chauchemar:

De Oorlog...!!

* * *

Wij zijn in Florence. En wij wisten niet - want zóó stond het niet in de couranten - dat zoo bloedig, zoo tragiesch geweest was de Roode Week, door geheel Italië, in Juni.

De pers heeft niet alles gezegd.

Het was héel tragiesch, héel bloedig: de Revolutie bijna.

Vittorio Emanuele heeft zijn troon voelen wankelen.

Na twee dagen is het evenwicht weêr terug gewiegeld.

Maar hier in Florence is nog ièts er van gebleven.

Het Florentijnsche S c h e r z o is bijna wèg van de gelaten op straat.

Die gelaten staan nog somber, de brauwen fronsen, de blikken duisteren, de vingers krampen...

En de werkeloozen stroomen toe...

Een half millioen terug gekeerde emigranten overvloedt het land.

De moede mannen, uitgeput, zie ik des nachts slapen op stoepen, in opene poorten: zij ontdeden zich van hunne doorloopen schoenen en hunne gezwollen voeten liggen naakt in stof en modder, hunne moede koppen zijn gebonsd tegen het harde steen.

Zij liggen daar als honden.

Of de vrouwen, overdag, zitten met hare vier, vijf kinderen op de treden van een standbeeld en wachten gelaten, roerloos de mannen af, die werk zoeken...

Het zijn tafereelen, zoo als ik ze twintig jaren geleden in Italië gezien heb.

Sedert zag ik z e n i e t m e e r .

Het is het weêr opdoemende spook van Ellende.

De Honger, die de Revolutie vóorgaat, met haar bleeke, holle gelaat.

Revolutie, die misschien alléén Oorlog bezweren kan, Oorlog, die verklaard zal worden, wanneer...

* * *

Dan zullen de tragiesche Duitschers een zich verklaard hebbenden vijand méer kunnen tellen...

IX.

Florence, 21 Sept.

Het ligt in mijn karakter altijd te betreuren dat wat ik niet meer heb en niet genoeg te waardeeren, dat wat ik heb. Zoo zoû ik dezer dagen in München willen zijn, zoo betreur ik nú, dat ik niet in München ben. Want sedert den dag, dat wij vertrokken, is in Frankrijk de terugtocht der Duitsche legers begonnen, hebben zich de reusachtige epepeeën ontrold langs de Aisne en de Marne, is de Duitsche hoop Parijs binnen te trekken, verijdeld. Ik heb in Duitschland bijgewoond de dagen der afwachting en daarna de dagen der overwinningen, ik zoû in Duitschland nu ook de dagen der teleurstellingen willen bij wonen. Wat zullen zij vreeslijk zijn, die teleurstellingen; wat zullen zij overstelpend drukken op de Duitsche ziel, die teleurgestelde verwachtingen, wat zullen zij verbitteren wie immer nog steeds overwinnaar waren! Ik kan mij de Duitschers niet voor stellen, zich en elkander bekennde, dat de kans is gekeerd. Dat de eerst zoo woest overstelpende vloed tot een plotse ebbe van wanhoop verwornden is. Er mòet reeds wanhoop zijn in het Duitsche huis, dat ik bewoonde, wanhoop onder die Duitsche menschen daar, wier trotsche illuzie - slechts nu en dan aar-

zelend doorrild van dadelijk onderdrukte weifelmoedigheid - bléef glanzen voor hunne lichte, koortsige, starende oogen heen. Wat zal de angstige druk nog méer dan in die dagen, toen de berichten maar uitbleven, somberen over die mooie zomerstad, waar nu reeds de parken en bosschen gelen zullen gaan van vroegen, Noordelijken herfst, waar de zoo prachtig Noordelijke herfst, in harmonie met den wanhoops-weemoed der zielen, nu de bladeren zal beginnen te strooien; waar de Noordewinden die dwarrelbladeren zullen voor zich uit waaien - zoo vroeg, zoo vroeg! - als of elk blad een flarde méer ware van de trotsche Duitsche verwachtingen, verwachtingen zoo trotsch als de boomen zelve rond die Duitsche stad, de boomen, die ik zoo fier heb zien verheffen hun Ruysdaelsche looverkruinen in de witte wolkmassa's der blauwe luchten, de luchten, die nu grauw en zwaar bewolkt als een tragische hemel zullen drukken over de vertwijfelende zielen.

Ik betreur bijna die donkere stemmingen in stad, lucht, en menschen, niet te kunnen wáar nemen, als eene schoonheid, eene tragische schoonheid, die mij is ontgaan...

Want wie eenmaal niet anders is dan de schoonheidszoeker - hoe nutteloos, hoe zieleklein voelt hij zich in deze verschrikking der dagen! - kan zelfs zich niet veranderen als de Wereldorkaan woedt om hem heen.

Reusachtig die orkaan, als wij binnen hare cataclysmen weg duiken...

Kinderlijke drift, als onze geest òp waart en zich verbeeldt tusschen de starren haar te aanschouwen.

* * *

Ik moest liever waardeeren in Florence te zijn. Al is ook hier de vreeslijke druk niet te ontkomen, al raadt men ook hier de voorbereiding tot den oorlog -

in de detachementen grauwe infanterie, die des nachts naar het station worden geleid - Florence is toch meer mij 'thuis' dan München. Ik voel mij hier niet zoo ontworteld. Ik voel mij hier 'thuis', ook in de straten. De Florentijnsche gezichten en types doen mij, trots de preoccupatie, toch opgewekter, opwekkender, aangenamer aan dan zij het deden daar ginds. Het is vermoedelijk weêr om de schoonheid, die uit ze tegen straalt. Wat zijn die Beiersche koppen leelijk! Wat is de foule daar leelijk, en wat is de foule hier moói, amuzant, aardig, zèlfs al woelt er inwendig iets in haar...

De Dag van de Bres in de Porta Pia is gisteren rustig voorbij gegaan, hoewel men gevreesd had, dat er een groote demonstratie plaats zoû hebben, vóór den Oorlog. Het was tevens Zondag, maar de feeststemming was door de autoriteiten ingetoomd geworden. Veel politie op de been en de *c a r a b i n i e r i* niet in groot-uniform: geen roode pluimen naar het heelal toe strevende... Veel Florentijnsche jongens op de been, een golvende zee van strooien hoedjes op de *p i a z z a*, maar ze deden niet veel meer dan klappaaien als steeds. Des avonds, een aarzelende illuminatie aan Palazzo Vecchio en Palazzo Riccardi (Prefectuur).

Iedereen klaagt, niemand heeft geld. In de Via della Spada - het aardige straatje - klagen slagertje, kruideniertje, blikslager, schoenelapper, fruitverkoopster en ballade-dame. Niemand koopt ballades, al koopt men wèl perziken en vijgen, en al laat men zijn oude schoenen lappen om geen nieuwe te behoeven te koopen. Wij kennen families, die hun auto's verkoopen, verminderen; iedereen treft de financieele crisis.

'Of Oorlog, of werk!!' hoor ik soms roepen op straat. Dat is de publieke opinie, der duizende werkeloozen vooral, maar zij manifesteert zich nòg niet luidkeels. Geen vreemdelingen op de baan. De Futuristen zullen nu moeten bewijzen hoe Florence zal kunnen bestaan, zònder de vreemdelingen.

Het schijnt, dat in Rome de koning zeer onder den indruk is der omstandigheden, dat hij zijn gegeven woord aan de Triple Alliantie niet verbreken wil en dat hij òm zich den volksdrang voelt, die den Oorlog wil. Men zegt, dat hij zwaar zenuwziek is en er van spreekt afstand te willen doen... Zoo Vittorio Emanuele hier ooit toe kwam, zoû hem wel de nobelste rol toekomen...

Maar indien hij dit deed, zoû de Republiek in Italië worden uitgeroepen en de meeste Italianen zouden dit beschouwen als een *d i s a s t r o* ... Hoe het ook worde, Italië's afwachtende houding is zeer zeker al een heel weinig mooie.

Gisteren heeft het Prinsje van Piemont - 10 jaar werd hij een paar dagen geleden - voor het éerst iets publieks gedaan: een jeugdige menschenredder gedecoreerd: men heeft hem vermoedelijk even op den voorgrond willen brengen, den kleinen erfgenaam van den troon, dien zijn vader, zoo eerlijk nauwgezet van geweten, onder zich voelt wankelen...

En zoo leven wij, dag na dag uitziende naar de dagen en dingen, die worden gaan...

* * *

22 September.

Een verontwaardiging is door de wereld gegaan.

Om de kathedraal van Rheims, die vernietigd is!

De Duitschers doen dingen, die hen gehaat maken bij allen.

Zij zijn tragiesch omdat zij alleen staan tegen, wie telt hoevele vijanden.

Zij zijn tragiesch ook omdat zij zich nooit bemind maakten, omdat iedereen nu hen haten gaat.

Zij deden een misdaad, een vreeslijke misdaad, een afschuwelijke misdaad tegenover België. Zij deden

òpvlammen een groote, onbluschbare haat meer. En toch, hun afschuwelijke misdaad was een immense misdaad, overstelpte door de tragische immensiteit er van.

Ik herinner mij, in München, toen wij er van hoorden. In stupefactie riepen wij uit:

- Waarom Luik??

Naïve stupefactie van onpolitieke zielen als de onze, die meenden, dat 'neutraliteit' noòit geschonden kòn worden!

Toch, trots alles, die misdaad was immens. Was er eene van een tragiesch voort gestuwd volk...

De verwoesting van Leuven, nog niet opgehelderd... ik kan haar toch nog niet anders zien dan als een oorlogs-onvermijdelijkheid. Is het mogelijk steeds in den oorlog van het Heden te denken aan de Schoonheden van het Verleden! En de kanonschoten àf te wenden van alle historische schoonheden? Was het zelfs niet te waardeeren, dat Duitsche officieren op dát oogenblik het stadhuis van Leuven wisten te redden van den brand, die het reeds omringde?

Was Mechelen's kathedraaltoren niet alleén getroffen omdat van die hoogte de Belgen reeds schoten...?

Ten minste, zoo wilde ik het toèn zoo gaarne beschouwen. Trots alle ingeboren antipathie, moét ons gevoel rechtvaardig blijven.

Nu is de Kathedraal van Rheims opzettelijk gebombardeerd en vernietigd.

De verontwaardiging, die door de wereld huivert, is bijna vreemd. Om honderdduizende soldaten, vermoord, verminkt, verwond is geen verontwaardiging geweest, De oorlog, hoe wreed ook, is de oorlog. Een Mörserkanon heeft het recht om een fort in de lucht te doen springen. Geen artillerie ter wereld heeft het recht een wonderbouw van kunst en geschiedenis opzettelijk te treffen.

De wereld heeft dit overal gevoeld.

De verontwaardiging, die door de wereld huivert,

is vreemd, omdat zij minder verontwaardigd is over honderdduizende menschelevens dan over een kathedraal. Maar hare vreemdheid openbaart ons plotseling het onbetwistbaar ideaal in de Menschheid. Zij openbaart ons onszelve.

De Duitschers hebben na hun groote Misdaad, de mindere Misdaden bedreven. Het is een mindere misdaad een kathedraal te vernietigen dan een land te verkrachten en te schenden. Maar de grootere Misdaad had een verschrikkelijke, eene grootsche tragiek, eene zoo grootsche, dat de wereld gehuiverd heeft van ontzetting, dat zij even ontzet is geweest als verontwaardigd... De mindere misdaad mist alle grootschheid, mist alle tragiek. Het is er eene, van verbittering, van teleurstelling, van wraak, van woede. De kathedraal der Geschiedenis van Frankrijk moest vernietigd worden. De kathedraal der konings-kroningen, de kathedraal van Jeanne d'Arc mocht niet meer bestaan.

Dit is geen toevalligheid meer van krijgskans, die wisselt. Dit is de barbaarsche, schandelijke razernij, die twee hooge uitstekende Gothische torens, eeuwoude bloeseming van steen, uitkiest als mikpunt van bom op bom. Niet alleén om een kathedraal te vernietigen... Om een volk te treffen in een monument zijner traditie's, in het sentiment zijner eenmaal zoo groote glorie... Dit is een onedele gruweldaad...

Laat ons rechtvaardig blijven.

Gruweldaad van het Deutsche volk? Gruweldaad van den Generalen Staf? Of gruweldaad alleen van enkele Deutsche hoofdofficieren??

Hoe het ook zij, de Wereld oordeelt eensgezind: dit is een gruweldaad van Duitschland. En wat rechtvaardigheid nog wilde leenen voor medegevoel aan de Deutsche zaak, bezwijmt voor de verontwaardiging, die zich van de geheele wereld meester maakt.

Met België te schenden heeft Duitschland zich één onverzoenlijke vijand meer gemaakt.

Met de kathedraal van Rheims te vernietigen, hebben de Duitsche staf- of andere officieren over hun geheele land de verachting van de geheele wereld opgeroepen.

Dit is misschien onrechtvaardig. Maar de Duitschers roepen zelve dan dat onrechtvaardige oordeel op. In dezen tijd van wereldkoorts oordeelt de menschheid met impulsies.

Neen, zij doen niets om zich bemind te maken. Zij doen alles, dat men hen haten gaat. Het is of zij zeggen: wij staan alleen, goed: haat ons: wij zullen sterk zijn en onverbiddelijk en zonder gevoel.

Zij vechten voor hun bestaan. Zij vielen in België om hun bestaan. Zij vernietigden Leuven, misschien, om een misverstand. Zij vernietigden Rheims' kathedraal uit bewuste verbittering.

Zij zijn gezonken, moreel.

Het is de wreed neêrbuigende lijn van hun tragiek: van de vreeslijke, gruwbare, groote Misdad te zinken in de mindere euvelheden. Uit de zee van bloed en vuur te verzinken in het moeras van modder...

* * *

Wat zeer weemoedig maakt in dezen Oorlog, is, dat hij nergens sympathieën opwekt. Dat men smart kan hebben met de Verpletterden. Maar dat men niet mede voelt, noch met de Eenen, noch met de Anderen.

Dat men zich voelt weemoedig neutraal. En zich in dezen neutralen weemoed bewust wordt van een weemakende afkeer van allen...

* * *

In 1678 bombardeerden de Venetiërs, het in een Moskee herschapen, Parthenon.

Een volk van kunst, geschiedenis en traditie bom-

bardeerde een monument van antieke, Helleensche beschaving.

Ik weet niet of er toèn zoo hevige verontwaardiging de wereld doorvoer om het in een stortende Parthenon als nu, om de vernietiging van de kathedraal van Rheims.

Ik betwijfel het zelfs.

Maar sedert de Wereld ouder werd, al is het maar een paar eeuwen, sedert heeft zij doorvoeld, hoe innig, hoe dierbaar, hoe veél haar geworden zijn alle dingen, die getuigen van hare traditie, geschiedenis en kunst.

Zij verteedert om die, eenmaal verlorene, nooit meer weêr te gevene, antieke dingen.

Zij wil ze zelfs in een Wereldoorlog gespaard blijven zien, op alle gronden.

De vernietiging van den Dom van Keulen zoû haar even zoo goed verontwaardigen als de vernietiging van de Kathedraal van Reims.

Zij zoû de vernietiging van den Dom van Keulen aan de Franschen nooit vergeven.

Zij zal de vernietiging van de Kathedraal van Rheims aan de Duitschers nooit vergeven.

* * *

Dit is nu wel heel veel verontwaardiging, maar...

Als de Franschen begonnen zijn met hunne kanonnen achter de Kathedraal van Rheims op te stellen en van daar te schieten...

Dan...

Dan overvalt ons de ontmoediging, ons in deze dagen eigenlijk over wát ook te verontwaardigen...

X.

Ik voel mijn kracht mij begeven, evenals vroeger, op de Hoogere Burgerschool, toen ik schei- en natuurkunde begon te leeren. Toen lagen weldra de stapels

frissche cahiers en de pas versneden potlooden en de heerlijke energie om een nieuw vak te leeren allemaal plat op elkaâr, als een ingezakte o m m e l e t t e - s o u f f l é e . Zoo is het ook nu. Lezer, ik volg niet meer Wereldoorlog en ‘Wereldbrand’, evenmin als ik vroeger, na drie maanden, nog volgde des docenten lessen in scheien natuurkunde. Ik streep niet meer op mijn oorlogskaarten, die ik weet niet meer waar zijn, overwinningen en nederlagen aan, van welke legers ook. Ja, ik lees zelfs bijna niet meer couranten en hoû mij alleen op de hoogte door de hoofdletters der sensatie-titels en met wat mijn vrouw mij gelieft te vertellen wat zij uit de couranten leest. Ik geef het op. Kijk eens, Europa's zelfmoord duurt te lang om mij nog langer belang in te boezemen. Wij hebben altijd gedacht, dat met het moderne moordtuig een wereldoorlog nooit langer dan een maand, laat ons zeggen, zes weken van onze aandacht zoû kunnen vergen. Nu de Oorlog, naar Engeland zegt, drie jaren zoû kunnen duren - Engeland is n o t i n a h u r r y - nu beken ik volmondig, dat zoo lang het interest van een modern mensch niet gespannen kan blijven, zonder tot krankzinnigheid, minstens tot idiotisme, te leiden. Ge wenscht toch niet van mij, dat ik drie jaren lang niet anders doe dan oorlogskaart-aanteekeningen bij houden, vlaggetjes verplaatsen en tegenstrijdige courantenberichten lezen? Dat ik drie jaren lang nutteloos blijf toeschouwen, naar wat de groote Kinderen van Europa doen, elkander trappelende en ranselende, en elkaar verwijtende, dat de bakkeleipartij niet de schuld is van Jan maar van Piet, of beter gezegd niet van ‘Willem’ maar van ‘Klaas’?

Laat het ons oprecht bekennen: dit duurt ons veel te lang. Dit moest nu maar uit zijn. Dit wordt heel vervelend. Het is al genoeg, dat ons gewone leven reeds verlamd is sedert drie maanden, om daarbij nog te moeten bedenken, dat het verlamd zoû kunnen

blijven gedurende drie volle jaren. Dat wij jaren lang gruwelen zouden moeten nutteloos aanschouwen, in een algemeen menschelijke ellende, als nimmer nog werd aanschouwd.

Er is in mijn zoo verminderd belang tevens een onmachtige razernij. Een razernij op vorsten of wie hen representeren en een razernij op hun volken, die elkander zijn aan het vernietigen. Ik ben nooit iets van een anarchist geweest, maar ik zou het nu kunnen vorden uit onmachtige razernij. En, als ik zelve dan niet de heele boel kan vernietigen, minstens wenschen, dat een immense cataclysm - een verkeerde draai van 's werelddoel door het heelal - de rommel uit elkaâr deed springen. Wenschen dus, dat de wereld één immense granaat werd...

Ge ziet, lezer, zachtzinniger word ik er niet op. Dat komt vooral omdat het te lang duurt. En omdat ge mij vermoedelijk weêr zachtzinnig wilt zien, scheid ik er met het razen meê uit, en draai den 'Wereldbrand' den rug toe.

Laaie hij als hij laaie, ik bemoei mij er niet meê: ik schouw hem - ten minste, voor het oogenblik - niet meer nutteloos toe.

* * *

Ik wil pogen mijn gewone leven te leven. Op te staan met een lief gevoel in me, dat de nieuwe dag weêr daar is met zijn iederen keer wisselende schoonheden. Na de heerlijke lautheid van mijn bed de heerlijke frischte van mijn bad te genieten. Te genieten van de herfstzon, die guldt aan Florence's verweerde tinnen. Te genieten van gele rozen en koperen platanebladeren, te genieten van mijn vermouth en mijn pasteitje, enfin te genieten van geheel mijn doelloozen morgen, te genieten van geheel mijn zalige, doellooze leven. Als vroeger. Ik probeer het. Ik kan niet. Op

straat accapareeren dadelijk de vette hoofdletters min aandacht. Turkije-Rusland, bon... Demissie Ministerie-Salandra... Flink zoo. Morgen, overmorgen verklaart Italië den oorlog...

Je wordt er misselijk van. Ik, ten minste, kan niet meer meê. Kan niet meer meê. In het begin van 'den Wereldbrand' poogde ik nog. Maar de slagen dezer vestingoorlog duren niet meer drie, vijf, zeven dagen, ze duren nu weken, maanden: ik ben overtuigd, dat ze jàren gaan duren. Kan het anders dan dat de aan afwisseling gewone, moderne mensch dat langwijlig gaat vinden? Waarom breekt er niet een Wereldoproer uit, waarbij alle verstandige, intellectueele menschen er den brui van geven langer nog van 'Oorlog' te moeten hooren? Als de Volkeren elkaâr vernielen willen, is dat hun zaak, maar er zijn ook nog Individuën, en als die zich eens allemaal vereenigden tegen deze groote Wereldkrankzinnigheid, zoû dat niet geven...? Ik vrees bijna van niets. Oorlog verklaren ligt in de lucht, is in de mode. Lezer, ik verklaar u den oorlog. In Godsnaam, laat ons meê doen. Laat ons niet verstandig blijven. Laten wij elkaâr naar de keel vliegen, schreeuwende, over onze Beschaving, K u l t u r en wetende, ieder van ons, dat God ù, mij, de overwinning zal schenken. Laten wij elkanders hebben en hoûen in den brand steken of minstens plunderen en rooven. Laten wij, ieder van ons, seinen naar alle persbureaux, dat ieder van ons zegeviert. Laten wij met groen- en geelboeken de verbijsterende menschheid overtuigen, dat wij beiden, ieder van ons, gelijk hebben. Gij beschuldigt mij, van een barbaar te zijn, ik u. Het is toch te zot in dezen tijd, dat ik u rustig een feuilleton schrijf en gij het rustig-weg leest. Leest mij niet meer, en schrijve ik u niet mijn brief vol nuttelooze toeschouwing. Laten wij op elkaâr los gaan. Laat iedere lezer op iederen feuilletonschrijver los gaan en omgekeerd. Laat ieder individu op ieder

individu los gaan. Laten de beesten er zich bij voegen. In soorten als ge wilt, leeuwen tegen tijgers; kameelen tegen giraffen; ratten, bunsings en muizen in driebond tegen katten, honden, tweebond; entente van slangen en insekten tegen alliantie van vogels en mormeldieren; laten daarbij zich voegen de elementen: lucht tegen aarde, vuur tegen water, laten steden optrekken tegen bosschen en bergen, laat de Noordpool den oorlog verklaren aan de Zuidpool - Shackelton generalissimus van de laatste - laat dan de geheele aarde den oorlog verklaren tegen de Maan en Mars, laat de Duivel op nieuw zijn klauwen ballen tegen Onzen Lieven Heer, laat alle sterren en planeten tegen elkaâr in bommen, enfin, laat de boel nu maar een universeele krankzinnigheid worden, dàn is het mij pas goed en schouw ik nutteloos toe... met ù als ge wilt: wij sluiten dan vrede...

* * *

Maar voor het zoo ver gekomen is - en het zoû mijn eenige genezing zijn - leg ik het af, Het is wel heel kolossaal, deze 'Wereldbrand', zij is wel héél reusachtig en epiesch, deze maandenlange homeriek aan Aisne of Weichsel, maar ze vervelen mij gruwelijk omdat ik ze te lang vind duren. De algemeene krankzinnigheid, die van het Heelal, die ik voorstel, zoû niet langer duren dan een uur en daarna... zouden wij misschien rustig onzen gang kunnen gaan in een nieuwe metempsychose, op eene der overwonnen hebbende planeten. Maar dit jaren dreigende dolle gedoe heeft dit tegen: dat het niet meer interessant dreigt te worden. De mensch went aan àlles. Ook aan jaren-durende 'Wereldbrand'. Het is te voorzien, dat, àls de boel zoo voort gaat, werkelijk jaren lang, de couranten nauwelijks meer met hoofdletterartikelen vermelden de algemeene vernietiging van Parijs of

Londen, of de algemeene gevangename van geheel het Duitsche volk en zijn verbanning naar Japan of Portugal.

Dat de conversatie meer zal rollen over een nieuwe opera, die een energieke componist tóch zal geschreven hebben, of over het schandaal van een op sensatie beluste dame te Parijs - jaloersch op hare beroemde voorgangsters - dan over de eindoverwinning van Czaar of Keizer, of over de algeheele vernietiging van de Engelsche vloot. Wij zijn, a l l e n , èrg geblazeerde mensen. Wij zijn een decadente Menschheid en zelfs een 'Wereldbrand' zal ons niet kunnen retrempeeren. Wij zijn allen een beetje kapot, en wat van ons overblijft gedurende zoo langwijligen Wereldzelfmoord, zal geen lust meer hebben behouden nog eenige aandacht te wijden aan de slotcatastrofe, maar zal eenvoudig-weg dóor zijn gegaan met zijn eigen decadente leventje voort te leven voor zoo ver dat op onze kapotte aardbol nog mogelijk zal zijn...

* * *

Dit is echter alleen een voorspelling wat de energiekdecadenten betreft. Wat mij betreft, die alleen maar decadent ben, ik leg het nu al heelemaal af, Ik lig al plat als een pannekoek. Ik wil u nog eens herhalen, o wereldvrede met mij gesloten hebbende lezer, dat ik nu reeds geen oorlogsaanteekeningen meer maak, geen vlaggetjes verplaats, ja, mijn oorlogskarten ben zoek geraakt. Hetgeen mij absoluut niet verdriet. Ik ben zoo ijdel te gelooven, dat de eenige verstandige mensen op deze idiote wereld zouden moeten doen als ik. Alle heugenissen aan den woedenden oorlog vergeten. Hunne karten, zelfs hunne stâfkaarten, geheel hun oorlogsmateriaal... verliezen, ergens in de Sahara of een andere onbewoonde vlakte. Dat alle vorsten, ministers, diplomaten en generalen op één

gezegend oogenblik, alles wat met den oorlog te maken heeft zouden moeten verliezen of vergeten, van rassenijd tot vaderlandsliefde toe. Dan zouden zij zich misschien eens menschenliefde en wereldliefde kunnen heugen. En als dat gebeurde, misschien wel door een hevige aardbeving, maar heviger dan die welke ons onlangs te Florence doorschudde, dan zouden daarna alle legers terug naar hunne haardsteden kunnen trekken... Dan zoû na een witten winter van rust, een zalige winterslaap, de wereld den tijd hebben om het volgende voorjaar te ontwaken uit hare reusachtige nachtmerrie en zich eens kunnen afvragen of het wel verstandig was geweest willens en wetens te geraken tot zulk een stadium van Universeele Krankzinnigheid als waartoe zij heden geraakt is.

En dan zoû, in het geheel genomen, de Wereldoorlog niet langer dan plus-minus negen maanden geduurd hebben waarbij plus-minus zes maanden winterslaap.

Hetgeen het dreigend perspectief van jarenlange 'Wereldbrand' tot een minimum - reeds gróot genoeg - van ellende en verveling zoû hebben terug gebracht.

Nawoord

Op 10 juni 1914 vierde Louis Marie Anne Couperus (1863-1923) zijn eenenvijftigste verjaardag te München, in Pension Grebenau aan de Wittelsbacherplatz nummer 2, het adres waar hij ook in de zomers van 1912 en 1913 had gewoond om de hitte van het Middellandse-Zeeclimaat te ontvluchten. Had hij een jaar eerder in hetzelfde huis al tal van felicitaties mogen ontvangen, die hem hadden geïnspireerd tot de ontroerende bedankschets *'Ter uwer verjaring'* (herdrukt in de *Verzamelde werken* deel IX 1975², 445-453), ter gelegenheid van deze verjaardag arriveerde een officieel geschenk, bijeengebracht door een speciaal feest-comité, nog bedoeld als huldeblijk voor Couperus' gouden feest en tevens voor het zilveren jubileum van zijn eerste, in 1889 verschenen roman *Eline Vere*. Dit, driedelig, geschenk bestond uit een Liber Amicorum met bijdragen van kunstenaars 'van het aan het Litteraire grenzende "gebied"' en een felicitatie-album met een groot aantal namen op visitekaartjes (beide bewaard in het Letterkundig Museum te Den Haag). Bovendien was er een som gelds verzameld, die Couperus in staat moest stellen samen met zijn vrouw Elisabeth de lang verbeide reis door Egypte te realiseren. In een brief aan de Hoofdredacteur van Het Vaderland, gedateerd München 5 juni 1914, en op zijn verjaardag in het avondblad van de Haagse krant geplaatst, sprak Couperus openlijk zijn dank uit voor deze blijken van waardering, die voor hem zo'n 'charmante troost' hadden betekend bij het onvermijdelijke ieder jaar 'ouder worden', zijn grote nachtmerrie. Deze *Open brief* (herdrukt in Richard Erbe, *Louis Couperus, Nagelaten werk* 1975, 189-190) zou voorlopig Couperus' laatste bijdrage zijn aan Het Vaderland, de krant waaraan hij met grote regelmaat vanaf 1909 iedere week een feuilleton had afgedragen. En van de reis

naar Egypte zou moeten worden afgezien. Naast de angst voor het ouder worden en de wanhoop over de groeiende stapel werk, die hij als broodschrijver moest afleveren, kwam een derde, de twee andere verre overvleugelde kwelling Couperus' toch al tot depressiviteit neigende gemoed plagen: in augustus 1914 werd het echtpaar Couperus-Baud in München overvallen door het uitbreken van de eerste wereldoorlog.

De schrijver van zovele historische romans en novellen (in die tijd was hij onder andere bezig aan de roman *De ongelukkige*, over de laatste Morenkoning Boabdil/Aboe-Abdallah) zag zich onverwachts door de geschiedenis ingehaald en moest uiteindelijk bekennen dat hij aan de illusie van het verleden de voorkeur gaf boven de realiteit van het heden. Trachtte Couperus aanvankelijk nog greep te krijgen op die eigentijdse geschiedenis: 'Ik wil mijn eigen Tijd kennen', spoedig zag hij in dat, waar er van objectieve informatie toch geen sprake kon zijn, hij zijn 'Hedendaagsche Geschiedenis' nooit zou leren kennen en dat - o teleurstelling - ook voor de historie van het verleden slechts een illusie van wetenschap kon gelden. Bovendien werd de gruwel van een moderne oorlog hem te veel (en zelfs vervelend). Uit een brief van 10 november 1914 aan zijn vriend, de schrijver Cyriel Buysse blijkt dat hij zich diep ellendig moet hebben gevoeld: 'Maar verder beken ik, dat ik nòch schrijf nòch werk: ik ben als gehebeteed en ziek om wat er gebeurt.' (H.W. van Tricht, *Louis Couperus, Een verkenning* 1965², 174.) De 'Nuttelooze Toeschouwer' die zich aangegrepen voelde door de tragiek van de oorlog als visionair drama sloot zich af voor de iedere dag terugkomende confrontatie met het leed van de slachtoffers: 'mijn eigen tijd nù te leven, te kennen, is mij te zwaar' en besloot, als vreemdeling uit een de neutraliteit handhavend land toch al buitenstaander, tenslotte te proberen de 'Wereldbrand' de rug toe te draaien. Hij vertrok met zijn vrouw in september naar Florence, en toen bleek dat de oorlog hem ook daar dreigde te achtervolgen keerde het echt-

paar begin 1915 terug naar Nederland. Over deze repatriëring en de reden ervoor: een plotseling ontkiemde vaderlandsliefde, schreef Couperus als eerste feuilleton van een nieuwe reeks voor Het Vaderland van 6 maart 1915 *De terugkeer* (herdrukt in de *Verzamelde werken* deel IX 1975², 597-603). Het door hem zo zeer beminde Italië zou hij nooit meer terugzien.

In een tiental feuilletons voor de krant in briefvorm, die hij begon te schrijven in München op 1 augustus 1914, de dag waarop de oorlog tussen Duitsland en Rusland uitbrak, en die hij eindigde op 22 september van datzelfde jaar in Florence, heeft Couperus die eerste chaotische oorlogsmoedanten en zijn reflexie op de gebeurtenissen beschreven. Omdat de post in die tijd ernstig vertraagd was zijn de brieven pas enkele maanden later in het Vaderland gepubliceerd (achtereenvolgens in de avondedities van 24 oktober; 31 oktober; 7 november; 15 november; 22 november; 29 november; 6 december; 13 december; 20 december en 24 december 1914).

Onder dezelfde titel *Brieven van den nutteloozen toeschouwer* zijn ze opgenomen in de 4e bundel *Van en over mijzelf en anderen* L.J. Veen-Uitgever, Amsterdam (1917).

Van deze bundel verscheen in 1918 een herdruk in twee deeltjes. Het eerste deeltje heette, naar het eerste verhaal, *Der dingen ziel*. De titel van het tweede deeltje luidde, eveneens naar het eerste verhaal, *Brieven van den nutteloozen toeschouwer* L.J. Veen-Uitgever, Amsterdam (1918), en bevatte, naast de tien *Brieven* nog drie verhalen, alle uit 1915 en met de *Brieven* niets te maken hebbende: *De uren*; *De moord op den optimist*; *De grootvader*.

In deel IX van de *Verzamelde werken*² G.A. van Oorschot, Amsterdam 1975 zijn de brieven alle tien opgenomen onder de titel *Brieven van een nutteloze toeschouwer* (p. 539-596).

Deze facsimile-uitgave is gemaakt van de uitgave uit 1918. De drie losse verhalen zijn weggelaten.

Het is niet bekend wie de ontwerper van het bandje is.

Bij de tweede brief in *Het Vaderland* van 31 oktober 1914 heeft de Redactie een noot toegevoegd: ‘Wij zullen zorgen dat Couperus zijn “Vaderland” weer geregeld ontvangt.’ Deze noot is in de uitgaven uiteraard niet overgenomen.

Bovenstaande bibliografische gegevens zijn ontleend aan een in voorbereiding zijnde *Repertorium Louis Couperus*, een door ZWO gesubsidieerd project onder redactie van Prof. Dr. G. Borgers, Dr. E. Braches en Dr. K. Reijnders. R. Breugelmans verleende toestemming tot het overnemen van gegevens uit de door hem samengestelde lijsten van krante- en tijdschriftpublicaties van Louis Couperus.

Bronnen:

F.L. Bastet, *Amice, Brieven van Louis Couperus aan zijn uitgever II (1902-1919)*'s-Gravenhage 1977

Richard Erbe, *Louis Couperus, Nagelaten werk* Assen/Amsterdam 1975

H.W. van Tricht, *Louis Couperus, Een verkenning*² Den Haag 1965

Albert Vogel, *De man met de orchidee* 's-Gravenhage/Rotterdam 1973

Westerbroek, Marijke Stapert-Eggen